

Ante Trumbić na čelu Hrvatske seljačke stranke (srpanj 1933. – prosinac 1934.)

FRANO BILIĆ

Split, Hrvatska

franobilic1995@gmail.com

Rijetko bi kome na spomen Ante Trumbića prva asocijacija bila Hrvatska seljačka stranka. Međutim, upravo je Trumbić tijekom 1930-ih odigrao jednu od najvažnijih uloga u njezinim redovima. Naime, od srpnja 1933. do prosinca 1934. Trumbić preuzima privremeno vodstvo stranke na izričitu želju utamničenoga Vladka Mačeka. Period Trumbićeva vodstva stranke, koji se poklapa s posljednjih godinu i pol diktature kralja Aleksandra Karađorđevića, bit će u središtu ove studije. Kao ključni izvor poslužit će nam *Političke bilješke Ante Trumbića 1930. – 1938.* te memoarski zapisi suvremenika i aktera tih zbivanja.

Ključne riječi: Ante Trumbić; Vladko Maček; Aleksandar Karađorđević; Kraljevina Jugoslavija; Hrvatska seljačka stranka; diktatura

Uvod

U posljednjim godinama hrvatska historiografija dosta je pozornosti posvetila liku i djelu Ante Trumbića, ponukana „okruglim obljetnicama” njegova rođenja i smrti. Veliki interes za Trumbićev životni put je, dakako, opravdan jer se neosporno radi o središnjoj figuri hrvatske političke scene od kraja XIX. stoljeća pa sve do pred početak Drugoga svjetskog rata. Još je velikan hrvatske književnosti Miroslav Krleža u svojem dnevniku zabilježio: „Danas, poslije svega, ili sutra, kad se bude netko primio da piše hrvatsku političku historiju, neka ne zaboravi da u galeriji naših političara od Četrdesetosme pa do Šestog januara Trumbićev lik predstavlja kapetana našeg političkog broda koji nije izgubio dostojanstvo ni pošto je potonuo.”¹ I zaista, Trumbićevo političko djelovanje ostavilo je velikoga traga na čitavu jednu epohu hrvatske povijesti, protkanu borbom za nacionalnu afirmaciju u sklopu Austro-Ugarske Monarhije, a poslije u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS), odnosno

¹ KRLEŽA, „Fragmenti dnevnika iz godine 1967”, 907.

Jugoslaviji. Vrijeme u kojem je Trumbić živio obilježeno je krupnim političkim promjenama i nije neobično da je mijenjao svoj način djelovanja, pa i samu ideologiju koju je zastupao. Tako je u mladosti prihvatio pravašku misao te stupio u političku bitku s glavnim ciljem ujedinjenja hrvatskih zemalja u Dvojnoj Monarhiji. Početkom XX. stoljeća Trumbić se približio jugoslavenskoj ideologiji smatrajući da jedino udruživanjem Južnih Slavena može doći do željene slobode i prava koja pripadaju svakom narodu i pojedincu. Opijen vjerom u sretnu zajedničku budućnost, Trumbić će prihvatiti i unitarističke teorije o istovjetnosti slovenskoga, hrvatskoga i srpskoga naroda, a nedugo nakon formiranja prve jugoslavenske države, razočaran srbijanskom hegemonijom, vratio se na postavke iz mladosti, boreći se sada za ostvarenje samostalnosti Hrvata u Jugoslaviji ili pak izvan nje.²

U prebogatom životopisu Ante Trumbića njegova djelatnost nakon atentata na zastupnike Hrvatske seljačke stranke (HSS) i proglašenja diktature 6. siječnja 1929. može se učiniti manje važnom, pa i manje zanimljivom od prethodnih razdoblja. Takvu razmišljanju pogoduje i činjenica da se Trumbić početkom 30-ih godina XX. stoljeća bližio sedamdesetoj godini života, razdoblju koje u pravilu prati pasivizacija čovjeka u poslovnim djelatnostima. Međutim, znanosti je poznato da je Trumbić za vrijeme diktature kralja Aleksandra Karađorđevića službeno pristupio HSS-u, čijim će članom ostati sve do svoje smrti ujesen 1938. godine. Iako je u HSS stupio relativno kasno, Trumbić će ubrzo postati jedan od čelnih ljudi stranke te desna ruka Radićeva nasljednika dr. Vladka Mačeka. Povjerenje koje je nastalo između njega i Mačeka najjasnije će se manifestirati 1933., kad Mačeka režim osudi na dugogodišnju robiju, a predsjednik stranke svojim zamjenikom imenuje Trumbića.³ Upravo će razdoblje Trumbićeva privremenoga vođenja stranke biti u fokusu ovoga rada. Pokušat ćemo razjasniti je li on bio aktivni kreator politika ili „samo” kapitalna akvizicija HSS-a čija je prisutnost u stranci bila prvenstveno simboličkoga značaja. Također, Trumbić će nam kroz bilješke dati svoju perspektivu odnosa unutar samoga HSS-a, čija je monolitnost nakon smrti Stjepana Radića i pod teretom sve brutalnije represije diktatorskoga režima postala upitna.

Trumbićev ulazak u stranku i *Zagrebačke punktacije*

„Okidač” koji je Trumbića definitivno usmjerio prema HSS-u bez ikakve je dvojbe onaj Puniše Račića kojim je 20. lipnja 1928. počinjen atentat u beogradskoj skupštini. Ubojstvo Đure Basaričeka i Pavla Radića, ranjavanje Ivana Pernara i Ivana Grande te smrtno ranjavanje Stjepana Radića, koji

² Vidi: PETRINOVIĆ, *Ante Trumbić – politička shvaćanja i djelovanje*; PERIĆ, *Ante Trumbić na dalmatinskom političkom poprištu*; ČIPČIĆ, *Ante Trumbić – biografski fragmenti i nasljeđe*.

³ RENDIĆ-MIOČEVIĆ, „Ante Trumbić na dalmatinskoj političkoj sceni”, 137.

umire mjesec i pol nakon atentata, do temelja su protresli ionako nestabilnu jugoslavensku državu. U odnosu Trumbića i Radića u godinama koje su pretihodile atentatu bilo je i uspona i padova. Naime, Trumbić se nedugo nakon uspostave Kraljevine SHS duboko razočarao u jugoslavensku državu utemeljenu na centralističkim i unitarističkim principima nametnutim od srpskoga režima na štetu ostalih naroda. Tako se jedan od „očeva” prve Jugoslavije okrenuo ideji federalizma, a krajem 1924. prihvatio Radićev republikanizam.⁴ Suradnju dvojice prominentnih političara naglo je prekinuo Radićev ulazak u vladu sa srpskim radikalima te prihvaćanje dinastije i Vidovdanskoga ustava, što ostaje najsporniji politički potez koji je vođa hrvatskoga naroda počinio u svojoj karijeri. Trumbić „preko noći” postaje Radićev politički protivnik optužujući ga za izdaju hrvatskih interesa.⁵ Zalažući se i dalje za federalizaciju države, Trumbić zajedno s članovima Hrvatske zajednice⁶ i nezadovoljnim H(R)SS-ovcima⁷ osniva Hrvatsku federalističku seljačku stranku (HFSS)⁸. Naziv nove stranke sugerirao je i njezin program, a to je u prvom redu bio rad na preustroju države u federaciju naroda. Ironično, Trumbić se našao u situaciji gdje je izvornu Radićevu ideju branio od samoga Radića.⁹

Ponovno pomirenje Trumbića i HSS-a, sada kao dijela Seljačko-demokratske koalicije (SDK)¹⁰, dogodit će se tek nakon krvoprolića u Beogradu. Zajedno s Antom Pavelićem (budućim poglavnikom Nezavisne Države Hrvatske), Trumbić će pristupiti zastupničkom klubu SDK-a i tako i simbolično iskazati podršku HSS-u. Novi predsjednik HSS-a Vladko Maček pribilježio je da je Trumbić zajedno s Antom Pavelićem još krajem 1928. postao članom

⁴ PETRINOVIĆ, *Ante Trumbić – politička shvaćanja i djelovanje*, 178.

⁵ *Isto*, 196.

⁶ Hrvatsku zajednicu osnovali su u srpnju 1919. članovi bivše Starčevićeve stranke prava, dio članova bivše Hrvatsko-srpske koalicije te zastupnici iz Istre, koja se našla pod talijanskom okupacijom. Temeljna načela stranke činili su protivljenje unitarnom jugoslovenstvu te borba za preuređenje države po federativnom principu. Trumbić je njezinim članom postao krajem 1924. godine. *Isto*, 171-172.

⁷ Nakon ulaska u vladu s radikalima Radić je iz imena stranke izbacio riječ „republikanska”, čime je nastala poznatija inačica – Hrvatska seljačka stranka. Taj simboličan čin trebao je pokazati privrženost Radića i vodstva stranke jugoslavenskoj državi jer su riječ „republikanizam” mnogi tumačili kao sinonim za secesionizam.

⁸ HFSS je osnovan 11. siječnja 1926. na osnivačkoj konferenciji u Zagrebu. Cilj stranke bio je nastaviti Radićevu politiku „republikanstva” koju je kompromitirao ulaskom u vladu Nikole Pašića. Republikanstvo je zamijenjeno riječju „federalizam”, koja je trebala pokazivati da nova stranka priznaje državu i dinastiju kao takvu, ali traži autonomiju u vidu hrvatske federalne jedinice. ANTIĆ, „Hrvatska federalistička seljačka stranka”, 173-176.

⁹ Koliki je razdor nastao između HSS-a i HFSS-a potvrđuje situacija u Splitu, gdje je ogranak HSS-a formiran tek krajem 1925. s ciljem da na nadolazećim općinskim izborima zaustavi priljev glasova Trumbićevim federalistima. BULJAN, *Politička povijest Splita*, 125.

¹⁰ Koaliciju su 7. studenog 1927. formirali HSS i Samostalna demokratska stranka koju je vodio Svetozar Pribičević, Srbin iz Hrvatske Kostajnice, koji je od velikoga unitarista i Jugoslavena, razočaran srbijanskom hegemonijom nad prečanskim krajevima, također postao protivnik režima. MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 230-235.

HSS-a,¹¹ što ipak ne odgovara istini. Dovoljno je istaknuti da je Trumbić ostao predsjednikom HFSS-a sve do sredine 1931., što automatski odbacuje mogućnost njegova formalnoga pristupa u HSS. Navedenu Mačekovu bilješku možemo shvatiti i kao propagandni potez kojim se željela konstruirati teza o vjernosti Ante Trumbića HSS-u od smrti Stjepana Radića pa do kraja njegova života.¹² Sudeći po dostupnim dokazima, Trumbić će punopravnim članom HSS-a postati tek kad napusti HFSS, dakle 1931.¹³, no ta „formalnost” neće stajati na putu njegovoj kontinuiranoj i tijesnoj suradnji s HSS-om još od ljeta 1928. godine.

Reakcija režima na alarmantno stanje u hrvatskom i jugoslavenskom društvu nakon atentata i Radićeve smrti bila je proglašenje diktature kralja Aleksandra I. Karađorđevića. Rad političkih stranaka je zabranjen, uvedena je stroga cenzura u tisku¹⁴, a svakodnevno kretanje prominentnih političkih lica, posebice hrvatske opozicije, pomno je nadzirala policija. Paradoksalno, upravo u to vrijeme najstrože represije nad političkim životom počinje Trumbićev streloviti uspon u redovima HSS-a. Naravno, djelovanje stranke odvijalo se u ilegali u znatno suženom opsegu te je bilo svedeno na akcije najužega vodstva stranke.¹⁵ Uz novoga predsjednika Mačeka, uže vodstvo stranke činili su potpredsjednici Josip Predavec i August Košutić, glavni tajnik Juraj Krnjević te Ivan Pernar¹⁶, uz Ivana Grandu jedini haesesovac koji je preživio ranjavanje u beogradskoj skupštini. Iako tehnički autsajder, Trumbić će sudjelovati na sastancima užega vodstva HSS-a, gdje će dobivati sve važniju ulogu. Trumbićevo mjesto u vodstvu stranke bit će etablirano nakon uspješne obrane Mačeka pred sudom koji ga je 1930. pokušao dovesti u vezu s ubojstvom Tonija Schlegela, direktora Jugoštampe i kraljeva savjetnika s rezidencijom u Zagrebu.¹⁷ Hrvatski politolog i povjesničar Ivo Petrinović, pišući o pozitivnim učincima izazvanim uspješnom obranom Vladka Mačeka, zaključuje da nakon „... procesa Mačeka veze između Trumbića i vodstva HSS bivale su sve

¹¹ MAČEK, *Memoari*, 116.

¹² Za sve pripadnike HFSS-a koji su naknadno ušli u HSS bit će zabilježeno da su članovima postali 1928., nevezano za točan datum i godinu njihova pristupa stranci. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, „Ante Trumbić na dalmatinskoj političkoj sceni”, 135.

¹³ Podaci kojima raspoložemo sugeriraju da je članom HSS-a službeno postao u travnju 1931. PETRINOVIĆ, *Ante Trumbić – politička shvaćanja i djelovanje*, 337, bilj. 601.

¹⁴ Svetozar Pribičević zapisao je o razini cenzure u doba diktature sljedeće: „U Jugoslaviji pod kraljevom diktaturom ne može se ništa napisati, nijedna crta, nijedna riječ, čak ni protiv najnižeg državnog organa, pa počinio on i najveću zloporabu vlasti, a da ne govorimo o kritici – koliko god umjerena i nevinna bila – oblika vladavine... ili [kraljeve] politike.” PRIBIČEVIĆ, *Diktatura kralja Aleksandra*, 104.

¹⁵ MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 287.

¹⁶ Ivan Pernar bio je jedan od istaknutih haesesovaca te član glavnoga odbora stranke još od kraja 1919. godine. Nakon ranjavanja u Narodnoj skupštini i uspješnoga oporavka Pernar je svoju ulogu u stranci temeljio na tome „... što nosi kuglu pod srcem”. PETRIĆ, „Prilozi za biografiju Ivana Pernara”, 170-180.

¹⁷ JANJATOVIĆ, *Politički teror u Hrvatskoj*, 273; MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 294-295.

prisnije”, što je rezultiralo time da je Trumbić „... ubrzo postao neosporan savjetnik toga vodstva u pitanjima vanjske politike”.¹⁸

Kad je proglašom 3. rujna 1931. kralj Aleksandar Karađorđević donio Oktroirani ustav, omogućeno je djelovanje građanskih stranaka koje su bile zabranjene uspostavom diktature početkom siječnja 1929. godine. Donošenjem, ili bolje rečeno nametanjem, novoga ustava kraljeva diktatura nije ukinuta, samo je dobila novi oblik u kojem je sâm ustav propisivao kralju apsolutne ovlasti.¹⁹ Da bi pokazao da uspješno upravlja državom, Aleksandar je pokušavao pridobiti neke od hrvatskih vođa za suradnju koja bi se pravilno manifestirala tek njihovim ulaskom u jugoslavensku vladu. Preko posrednika je u više navrata stupio u kontakt s Mačekom i Trumbićem, koji su odbijali bilo kakav dogovor s režimom, ispravno smatrajući da je posrijedi još jedan kraljev pokušaj da „preko njihovih imena” fingira uspješno rješavanje političke krize i hrvatskoga pitanja. Uporno odbijanje dogovora s kraljem Mačeka je te osobito Trumbića dovelo u očima režima na glas hrvatskih radikala. Tomu u prilog govori i komentar kralja Aleksandra koji je u svojim *Uspomenama* zapisao kipar Ivan Meštrović: „Trumbić je čovjek od karaktera i patriota je. Samo se mnogo promijenio... I on je otišao u hrvatski ekstrem.”²⁰ To je nesumnjivo bilo povodom da režimska represija nad dvojcem HSS-ovih prvaka kulminira upravo u proljeće 1932. godine. Naime, i Trumbić i Maček dobili su informacije iz policijskih krugova da se sprema atentat na njih. Trumbić je u svojoj bilješci od 29. ožujka 1932. identitet informatora sakrio pod pseudonimom „SM”, no njegovo pravo ime povjerio je Ivanu Meštroviću, koji je pak u *Uspomenama* zapisao da je riječ o zamjeniku ravnatelja zagrebačke policije Vladimiru Vasiljeviću.²¹ Ozbiljnost Vasiljevićevim informacijama davala je činjenica da je upravo on, prije nešto više od godinu dana, izvijestio Trumbića o planiranom ubojstvu umirovljenoga povjesničara Milana pl. Šufflaya, koje je i počinjeno 18. veljače 1931.²² Situacija se činila krajnje alarmantnom, pa je Trumbić od zagrebačkoga redarstva zatražio dopuštenje za nošenje pištolja.²³ No, do pokušaja atentata na Trumbića i Mačeka naposljetku nije došlo. Iako je moguće da su organizatori jednostavno odustali od svojega nauma, ne možemo isključiti opciju da je atentat bio „samo” plasirana priča koja je imala cilj zastrašiti vođe HSS-a te ih tako natjerati na suradnju s režimom. To je primijetio i Ivo Petrinović: „To je bila njegova (kraljeva) uobičajena igra koja se kretala između prijetnji i ponuda za suradnju, ne bi li se tako pojedini političari iz opozicije, pa i Trumbić, prisilili na sura(d)nju s režimom.”²⁴

¹⁸ PETRINOVIĆ, *Ante Trumbić – politička shvaćanja i djelovanje*, 234.

¹⁹ MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 302-303.

²⁰ MEŠTROVIĆ, *Uspomene*, 190.

²¹ MATKOVIĆ, TROGRLIĆ, *Političke bilješke Ante Trumbića*, vol. 1, 195-197; MEŠTROVIĆ, *Uspomene*, 193.

²² MATKOVIĆ, TROGRLIĆ, *Političke bilješke Ante Trumbića*, vol. 1, 195-196.

²³ *Isto*, 227.

²⁴ PETRINOVIĆ, *Ante Trumbić – politička shvaćanja i djelovanje*, 241.

Nakon što je postalo jasno da se nagovještavani atentat neće dogoditi, vođe HSS-a osjetili su da je, u novim okolnostima ustanovljenim Oktroiranim ustavom, nastao pogodan čas za ponovno oživljavanje političke djelatnosti stranke. Prvi korak bilo je usklađivanje odnosa s dugogodišnjim koalicijskim partnerom Srpskom demokratskom strankom (SDS), čije su vodstvo u domovini preuzeli Većeslav Wilder i Hinko Krizman otkako je predsjednik stranke Svetozar Pribičević otišao u emigraciju.²⁵ Mogućnost novoga sporazuma i čvršćega programskog vezanja starih koalicijskih partnera otvorila je činjenica da je vodstvo SDS-a sredinom 1932. prihvatilo federalizam kao princip uređenja zajedničke države.²⁶ Sastanci vodstva SDK-a održani su od 5. do 7. studenog 1932. u Zagrebu. Uz Trumbića²⁷, sastanku su prisustvovali HSS-ovci V. Maček, J. Predavec, Juraj Šutej, I. Pernar i Bariša Smoljan, a na strani SDS-a V. Wilder, H. Krizman, Sava Kosanović, Dušan Bošković i Dušan Kecmanović te naposljetku Mile Budak ispred HSP-a.²⁸ Najviše pozornosti od svih okupljenih dobio je upravo Trumbić održavši srčan govor osuđujući srbijansku hegemoniju, kojim je, čini se, objedinio stavove većine okupljenih, u prvom redu onih iz redova hrvatskoga naroda. Iako se samostalci nisu slagali sa svim aspektima njegova govora, ponajviše s osudom Srbije umjesto isključivo Aleksandrova režima, Maček je procijenio da ideje koje je Trumbić iznio mogu poslužiti kao predložak za oblikovanje novoga programa HSS-a, a po mogućnosti i cijeloga SDK-a. S tim je ciljem Maček Trumbiću rekao da za sljedeći dan sastanka iznesene ideje pretoči na papir u obliku programskih točaka. Trumbić je poslušao Mačeka i do idućega dana sastavio tekst programa u šest točaka, koji je potom Maček redigirao.²⁹ Tako su nastale *Zagrebačke punktacije*.³⁰

²⁵ Nakon uvođenja kraljeve diktature progonu su bili izloženi i čelni ljudi SDS-a, u prvom redu predsjednik Svetozar Pribičević. Nakon dolaska u Beograd u svibnju 1929. Pribičević je uhićen i interniran u Brus. U teškim je životnim uvjetima proveo nekoliko mjeseci, zbog čega je obolio. Poslan je na liječenje u Beograd, nakon čega je u srpnju 1931. otišao u inozemstvo. Pribičeviću je dozvoljen odlazak preko granice jer je vanjski pritisak otežao provođenje sudskoga postupka protiv njega. Pribičević će ostati u emigraciji sve do svoje smrti 1936. godine. JANJATOVIĆ, *Politički teror u Hrvatskoj*, 269; PRIBIČEVIĆ, *Diktatura kralja Aleksandra*, 138-140, 151-157.

²⁶ MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 309.

²⁷ Ante Trumbić u zapisniku je naveden kao predstavnik tada već bivšega HFSS-a, iako je zasigurno najkasnije od travnja 1931. neosporno bio član HSS-a. Vjerojatno se tom formalnošću, premda nije odgovarala istini, pokušalo prikazati da je sastanak okupio cjelokupnu hrvatsku opoziciju te mu tako dodatno dati na važnosti. *Isto*, 309.

²⁸ *Isto*.

²⁹ PETRINOVIĆ, *Ante Trumbić – politička shvaćanja i djelovanje*, 257.

³⁰ Trumbićeve *Zagrebačke punktacije* nastale su na temelju „Elaborata o hrvatskom pitanju”. „Elaborat” je zamišljen kao demanti uredništvu engleskih novina *Manchester Guardian*, koje su 30. rujna 1932. objavile članak pod naslovom „The Croats and Yugoslavia” na temelju intervjua s Trumbićem. Nezadovoljan tezama koje su u njegovo ime iznesene, napisao je elaborat u 32 točke u kojima je iznio povijesne, kulturne, ekonomske, političke, društvene, ideološke, pa i duhovne odlike po kojima se Srbija i Hrvatska, po Trumbićevu viđenju, razlikuju. Pri kraju toga opsežnog referata Trumbić zaključuje: „Sve je posve različito tako, da i ako govorimo istim rječnikom, ne govorimo istim izrazom uma i osjećaja.” PETRINOVIĆ, *Ante*

Prema tekstu *Punktacija*, stupovi države i društva su narodni suverenitet i seljaštvo kao socijalni pojam kojem pripada većina stanovništva Jugoslavije. Nakon konstatiranja dvaju načela na kojima počiva njihova politička ideologija, Trumbić je otvoreno prozvao srbijansku hegemoniju kao glavni razlog društvenoga, ekonomskoga, političkoga i duhovnoga rasula u zemlji.³¹ Izlaz iz toga alarmantnog i neodrživog stanja Trumbić nalazi u reorganizaciji države te priželjkuje povratak na 1918. godinu, tj. vrijeme prije stvaranja postojećega uređenja. Tek kad se država oslobodi hegemonije jednoga naroda ili njegovih vođa, može se, po Trumbiću, formirati „... jedna asocijacija interesa osnovana na slobodnoj volji njenih članova...”³².

Posljednjega dana sastanka SDK-a, 7. studenog, svi nazočni prihvatili su *Zagrebačke punktacije* te su one tako postale programska platforma Koalicije, čime je ujedno osigurana daljnja suradnja HSS-a s SDS-om. S obzirom na strogu medijsku cenzuru koja je bila uvedena zajedno s diktaturom 1929., autori *Punktacija* nisu ih dali tiskati. S njima su upoznali samo istaknute vođe opozicije s kojima su nastojali uspostaviti neki oblik suradnje. No, režim je ubrzo doznao za *Punktacije* te su one objavljene u režimskim novinama s ciljem javnoga napada na vodstvo SDK-a zbog vođenja antidržavne politike.³³ Tako su *Zagrebačke punktacije* dobile mnogo više publiciteta nego što je to vodstvo SDK-a prvotno zamislilo.³⁴ Objavljivanje *Punktacija* izazvalo je, riječima povjesničara Hrvoja Matkovića, „lančanu reakciju” ponukavši vodstva drugih opozicijskih stranaka da se izjasne o važnim državnim pitanjima, a svima je zajedničko bilo traženje uspostave parlamentarnoga života.³⁵ Za *Zagrebačke punktacije* zainteresirali su se i strani mediji, pa je tako Maček dao nekoliko izjava u kojima je dopunjavao iznesene ideje koje su, zbog svoje osjetljive prirode, u *Punktacijama* namjerno ostavljene nedorečene. Međutim, Maček će u svojim izjavama stranim novinama direktnije objasniti da formulacija „vraćanja na godinu 1918.” podrazumijeva rješenje hrvatskoga pitanja i na „drugi način” ako pravedan dogovor sa Srbijancima u sklopu Jugoslavije ne bude moguć.³⁶ Još jasniju Mačekovu izjavu donijet će francuski list *Le Petit Parisien*, u kojoj vođa HSS-a odrješito kaže da treba „... da svi Srbi iz Srbije

Trumbić: izabrani politički spisi, 257-279; PETRINOVIĆ, *Ante Trumbić – politička shvaćanja i djelovanje*, 256-278.

³¹ Treća točka Trumbićevih *Punktacija* glasi: „Konstatiramo činjenicu, da srbijanska hegemonija, koja se je već od početka nametnula Hrvatskoj i svim našim zemljama uopće, s ove strane Drine, Save i Dunava, svojom nesposobnošću i pomoću nasilja i nemoralnih metoda, držeći u ruci svu državnu vlast, djeluje destruktivno uništavajući moralne vrijednosti, sve naše napredne ustanove i tekovine, materijalnu imovinu naroda, pa i njegov duhovni mir. To stanje je postiglo vrhunac pod apsolutističkim režimom od 6. I 1929. koji je, pojačavši tu hegemoniju sa svim njenim kobnim posljedicama, još dokinuo građanske i političke slobode.” PETRINOVIĆ, *Ante Trumbić: izabrani politički spisi*, 280-281.

³² *Isto*, 281.

³³ BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke*, 95.

³⁴ RENDIĆ-MIOČEVIĆ, „Ante Trumbić na dalmatinskoj političkoj sceni”, 136.

³⁵ MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 311.

³⁶ *Isto*, 312.

sa svojim činovnicima i vojnicima pristanu da se povuku s druge strane triju rijeka... Za nas Hrvate od drugorazrednog je značenja, da li će se naša sloboda zvati 'samostalnost' da li će Hrvatska biti suverena država, ili država u okviru kakve zajednice, čiji bi oblik i naziv imali tek utvrditi."³⁷ Navedene izjave sljedeće će, 1933. godine Mačeka stajati slobode, što će otvoriti pitanje njegove zamjene na mjestu šefa HSS-a.

Ante Trumbić na čelu Hrvatske seljačke stranke
(proljeće 1933. – kraj 1934.)

Politička eliminacija Vladka Mačeka i pitanje njegova zamjenika

Da bi se zaustavio duh protesta i javnoga istupanja protiv diktature koji su oslobodile *Zagrebačke punktacije*, režim je dao uhititi Mačeka. On je 31. siječnja 1931. uhićen i odveden u pritvor u zabačeno naselje Čajniče³⁸ (mjesto u Bosni i Hercegovini u blizini granice s Crnom Gorom). Kao i u prijašnjim slučajevima kad su uhićivani vođe HSS-a, Trumbić se dobrovoljno javio za branitelja Vladku Mačeku. Sud za zaštitu države u Beogradu, pred koji je Maček izveden, iskoristio je činjenicu da je i Trumbić bio jedan od supotpisnika *Zagrebačkih punktacija* da ga odbije kao mogućega branitelja.³⁹ Maček je imao pravo na samo jednoga odvjetnika, a ta je dužnost pripala dr. Milanu Kostiću, inače Srbinu iz redova SDS-a.⁴⁰ Kad je sredinom ožujka 1933. počelo suđenje Mačeku, svi potpisnici *Zagrebačkih punktacija* (osim M. Budaka, koji je u međuvremenu otišao u emigraciju i pridružio se A. Paveliću) pošli su u Beograd da bi pred sudom zatražili da se i njima sudi zajedno s Mačekom. Kad je sud to odbio, vodstvo SDK-a sastavilo je pisanu izjavu kojom se solidariziraju s optuženim.⁴¹

Nameće se pitanje zašto je režim odlučio suditi samo Mačeku, a ne ostalim supotpisnicima *Punktacija*. O tome je pisao i Pribićević, predsjednik SDS-a u emigraciji. On tvrdi da je uhićen samo Maček jer „... režim nije ni pod kojim uvjetom želeo da se na optuženičkoj klupi uz Hrvate nađu istaknuto jugoslavenski orijentisani ljudi, a naročito ne Srbi. Naprotiv, režim je želeo da Hrvate i pred Srbima i pred inostranstvom prikaže kao izdajnike.”⁴² Isto je pitanje četrdesetak godina poslije prilikom sagledavanja ove tematike postavio i Ljubo Boban. On je došao do sličnih zaključaka koje je naveo Pribićević u vrijeme kad se proces protiv Mačeka odvijao. Boban konstatira da je za režim „... moglo biti samo nepovoljno da su i ostali potpisnici rezolucije izvedeni

³⁷ Isto.

³⁸ Isto, 315.

³⁹ RENDIĆ-MIOČEVIĆ, „Ante Trumbić na dalmatinskoj političkoj sceni”, 137.

⁴⁰ MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 315.

⁴¹ RENDIĆ-MIOČEVIĆ, „Ante Trumbić na dalmatinskoj političkoj sceni”, 137.

⁴² PETRINOVIĆ, *Ante Trumbić – politička shvaćanja i djelovanje*, 267.

pred sud, jer bi se time pokazalo da je osuda režima znatno šira i da ona ne dolazi samo od HSS i hrvatskih političkih grupacija. U slučaju izvođenja pred sud i Srba, potpisnika rezolucije, osnovna teza optužnice o separatističkom karakteru ovog dokumenta bila bi očigledno neuvjerljiva i samo nepovoljna za režim. A režimu je upravo trebala ova teza, da bi se moglo stvoriti dojam kako je država u opasnosti i kako je može od propasti očuvati samo šestojanuarski režim.⁴³ Dakle, suđenje Mačeku trebalo je poslužiti kao još jedno potkrepljenje priče o Hrvatima kao protivnicima i razbijačima Jugoslavije, što je simultano davalo i smisao prolongiranju Aleksandrove diktature.

Kako je suđenje bilo jasno politički motivirano, što dokazuje i elaboracija u prethodnom paragrafu, moglo se očekivati da će Maček biti osuđen. Iako se on na sudu izjasnio da radi na rješenju hrvatskoga pitanja unutar granica Jugoslavije, a ne izvan njih, ipak je osuđen za separatizam, i to na kaznu od tri godine strogoga zatvora (kazna je izrečena 30. travnja 1933.).⁴⁴ Kaznu je izdržavao u Srijemskoj Mitrovici, gdje će ostati sve do 22. prosinca 1934.⁴⁵ Kralj Aleksandar u jednom će razgovoru s kiparom Ivanom Meštrovićem potvrditi ono što su svi znali, tj. da je kralj osobno odgovoran za stavljanje Mačeka iza rešetaka. Ako ćemo vjerovati Meštroviću, koji je taj razgovor zapisao desetljećima poslije, kralj se odao sljedećim riječima: „Pa što sam mogao, kad su došli u sukob sa Zakonom o zaštiti države. I onda, kad se je već gospodina Mačeka izvelo pred sud... pa makoliko mi on sam, kao karakter, bio simpatičan, što se je moglo, nego ga osuditi.”⁴⁶ Privremenom eliminacijom Mačeka iz političkoga života režim je priželjkivao da čelo stranke preuzme popustljivija osoba s kojom će dogovor biti kudikamo lakši.

S Mačekovom presudom nametnulo se pitanje kako će vodstvo HSS-a dalje funkcionirati. Rješenje toga vitalnog pitanja bilo je otežano činjenicom da je većina vođa HSS-a bila na neki način eliminirana te nisu mogli privremeno preuzeti „kormilo stranke”. Primjerice, glavni tajnik HSS-a Juraj Krnjević i potpredsjednik August Košutić još su se od ljeta 1929. nalazili u emigraciji, što ih je automatski isključivalo iz daljnjih kombinacija. Uz Mačeka, u zatvoru se 1933. našao i Ivan Pernar, također jedan od čelnih ljudi HSS-a, čiju je ulogu u stranci zacementirala i činjenica da je zajedno sa Stjepanom Radićem i ostalima bio ranjen u skupštinskom atentatu.⁴⁷ Od dugogodišnjih vođa HSS-a jedino se tada slobodan i u domovini nalazio Josip Predavec, koji je pak iz zatvora

⁴³ BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke*, 97.

⁴⁴ MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 316.

⁴⁵ *Isto*, 336.

⁴⁶ MEŠTROVIĆ, *Uspomene*, 209.

⁴⁷ Pernar je 14. ožujka 1933. osuđen na godinu dana strogoga zatvora zbog raspačavanja letaka u vezi s krvoprolićem koje su žandari počinili u selu Braslovlju pokraj Samobora. Kaznu je izdržavao u Srijemskoj Mitrovici, gdje su bili smješteni i Vladko Maček i drugi haesesovci. Iz zatvora će izaći ranije no što je kazna propisivala. Međutim, na optuženičkoj klupi naći će se ponovno početkom 1934. zbog implikacija da je pomagao pri objavljivanju letka naslovljenog „Hrvatski seljački narode”, koji je upozoravao na podčinjen položaj Hrvata u Jugoslaviji i osuđivao Mačekovo tamnovanje. Zbog toga će u rujnu 1934. ponovno biti osuđen, ali tada na

izašao u jesen 1932., netom prije donošenja *Zagrebačkih punktacija*.⁴⁸ On je uz Mačeka bio potpredsjednik stranke još u vrijeme S. Radića, a nakon njegove smrti izgledan kandidat za novoga predsjednika HSS-a. Predavec je tada dobrovoljno prepustio mjesto predsjednika Mačeku predloživši ga sam skupštini HSS-a kao kandidata za tu poziciju.⁴⁹ Sada, kako se Maček nalazio u tamnici, bilo je očekivano da će ga zamijeniti aktivni potpredsjednik stranke. Razne kombinacije koje su se među haesesovcima vodile o temi tko treba mijenjati predsjednika stranke⁵⁰ dokinuo je sam Maček, koji je preko istaknutoga člana stranke Vilka Begića⁵¹ poručio da Predavec „... kao podpredj. vodi [stranku] ali u najužoj suradnji sa Tr.[umbićem]”.⁵²

Maček će odluku o Predavcu i Trumbiću kao svojim zamjenicima ponoviti još nekoliko puta, pa i preko Josipe Čavlek, svoje buduće supruge. Ona je Trumbiću donijela Vladkovu poruku „... da se Predavec u svakoj stvari ima savjetovati sa Trumbićem”.⁵³ Iako je, kako vidimo, Maček bio jasan u svojoj odluci tko treba voditi stranku dok njega nema, to nije spriječilo istaknute

zatvorsku kaznu u trajanju od dvije i pol godine. PETRIĆ, „Prilozi za biografiju Ivana Pernara”, 181-183.

⁴⁸ Predavec je na sudu u Zagrebu 7. lipnja 1930. proglašen krivim za privredni kriminal i osuđen na kaznu od dvije i pol godine zatvora. Međutim, i ovdje je bjelodano da je presuda bila politički motivirana da bi se iz javnosti eliminirao još jedan važan prvak HSS-a. O nepravilnostima suđenja Predavcu piše i Vladko Maček u svojim *Memoarima*, 133-134.

⁴⁹ Prisjećajući se okolnosti koje su ga dovele na čelo HSS-a, Maček je zapisao: „Moj izbor za predsjednika HSS prošao je glatko. Iako je inteligencija među stranačkim zastupnicima bila djelomično za Predavca (koji je bez sumnje bio agilniji od mene), seljački zastupnici bili su listom za mene. Pošto su seljaci imali većinu, Predavec je odlučio da me on sam imenuje za predsjednika pred glavnim skupštinom, pa sam tako bio jednoglasno izabran.” MAČEK, *Memoari*, 121.

⁵⁰ U Trumbićevoj bilješci o informacijama koje mu je donio don Augustin Juretić doznajemo da je u HSS-u nastalo „živo komešanje” tko će zamijeniti Mačeka. Po Juretićevim informacijama, veliki dio članova stranke bio je protiv Predavca jer su ga smatrali popustljivim i sklonim sporazumu s režimom. Mačekova buduća žena Josipa Čavlek (zvana Pepica) smatrala je da Trumbić treba zasjesti na čelo stranke. Međutim, u tu se „igru” uključila i obitelj Radić predvođena Marijom, Stjepanovom udovicom. Ona je pokušavala na čelo stranke dovesti svojega sina Vladimira (Vladka) Radića, koji se nalazio u emigraciji. MATKOVIĆ, TROGRLIĆ, *Političke bilješke Ante Trumbića*, vol. 1, 427.

⁵¹ Vilko Begić (1874. – 1946.), bivši austrougarski potpukovnik i istaknuti član organizacije H(R)SS-a, u kojoj je od 1923. bio blagajnik stranke. Bio je bliski Mačekov suradnik za diktature kralja Aleksandra, a više je puta zatvaran i premlaćivan od jugoslavenskih redarstvenika. Nakon Mačekova utamničenja 1933. Begić je dobio zadatak održavanja veze s HSS-ovim emigrantima Košutićem i Krnjevićem. Tu je dužnost obavljao do veljače 1934., kad završava u zatvoru u Gospiću zbog raspačavanja letka „Hrvatski narode” (poznat i kao „božićni letak” koji je dijeljen 26. prosinca 1933.), u kojem se govori o neravnopravnom položaju hrvatskoga naroda u Jugoslaviji te osuđuje politička presuda Vladku Mačeku. Begića su u zatvoru toliko pretukli da je završio u bolnici, a prema vijestima Josipa Torbara, doduše neprovjerenim, njegovo stanje bilo je tako kritično da je Begić primio i bolesničko pomazanje. MATKOVIĆ, TROGRLIĆ, *Političke bilješke Ante Trumbića*, vol. 1, 53, 654, 661; JANJATOVIĆ, *Politički teror u Hrvatskoj*, 269.

⁵² MATKOVIĆ, TROGRLIĆ, *Političke bilješke Ante Trumbića*, vol.1, 429.

⁵³ *Isto*, 442.

haesesovce i pojedine članove obitelji najužega vodstva da pokušaju nametnuti svoje favorite na čelo stranke. To je primijetio i Ljubo Boban, koji spominje inicijativu Mire Košutić, kćeri pokojnoga Stjepana Radića te supruge Augusta Košutića, da se vodstvu stranke priključe haesesovci Juraj Šutej i Bariša Smoljan.⁵⁴ Vilko Begić izvijestio je Trumbića o razgovoru s Mirom Košutić, koja ga je pitala što misli o prijedlogu „... da bude u Zagrebu jedan bar zastupnik seljačke stranke, da može u seljačkom smislu raditi, govoriti sa narodom koji dolazi, a osobito sa strancima kad dodju”, držeći „... da za to nije dovoljan Trumbić, jer... on nije iz seljačkih redova, ali inače da je dobro što ga je M.[aček] postavio da vodi u Z.[agrebu]”.⁵⁵ Dakle, po prijedlogu Mire Košutić HSS je trebao voditi „direktorij” sastavljen od Šuteja, Smoljana i Trumbića. Nije sasvim jasno je li Predavec bio isključen iz te kombinacije. Njegovo se ime nigdje ne navodi, a sumnju pojačava i činjenica da je u stranci bilo stanovitoga otpora prema njemu kao Mačekovoj zamjeni.⁵⁶ Iz prenesenih riječi Mire Košutić vidljivo je da ona Trumbića nije smatrala pravim haesesovcem premda su prošle pune dvije godine od njegova formalnoga pristupa stranci. No, jasno je da ovdje Mira aludira na činjenicu da je Trumbić jako dugo bio predsjednik HFSS-a te da je tek „nedavno” pristupio HSS-u. U svakom slučaju, inicijativa Mire Košutić neće uspjeti iz praktičnih razloga. Naime, Šutej je živio i radio u Sarajevu, a Smoljan u Mostaru, pa bi preseljenje u Zagreb dovelo u pitanje njihovu голу egzistenciju. Zbog toga je i sam Maček iz mitrovačke kaznionice poručio „da ne bi imao srca da mu (Šuteju) to predloži”.⁵⁷ Tako je propao plan formiranja kolektivnoga vodstva HSS-a.

Mačekov plan da stranku vodi Predavec uz Trumbićevu asistenciju dok je on u tamnici ipak neće biti duga vijeka. Prekinut će ga hladnokrvno ubojstvo Josipa Predavca 14. srpnja 1933. ispred njegove kuće u Dugom Selu, koje je počinio seljak Tomo Koščec, djelujući u dosluhu s beogradskim režimom.⁵⁸ Taj nemili događaj HSS-u je oduzeo još jednoga od dugogodišnjih prvaka, ali i ponovno postavio pitanje tko će zamijeniti Mačeka na čelu stranke. No, čini se da za Mačeka, iako ga je vijest o Predavčevoj tragičnoj smrti bez sumnje potresla, nije bilo sporno tko će preuzeti vodstvo stranke. Iz zatvora je poručio „da domovinske poslove u Zagrebu vodi Dr Ante Trumbić”.⁵⁹ Prisjećajući se tih događaja, u svojim će *Memoarima* zapisati: „U polovici srpnja doznao sam iz novina tragičnu vijest da je iz zasjede ubijen potpredsjednik

⁵⁴ BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke*, 103.

⁵⁵ MATKOVIĆ, TROGRIĆ, *Političke bilješke Ante Trumbića*, vol. 1, 439.

⁵⁶ *Isto*, 427.

⁵⁷ *Isto*, 440.

⁵⁸ Više toga upućuje na to da je ubojica Josipa Predavca Tomo Koščec radio po nalogu Aleksandrova režima. Poznato je da je Koščec bio član Jugoslavenske nacionalne organizacije i drugih prorežimskih organizacija. Osim toga, Koščec se prema svjedočenju Ivica Abramovića hvalio da mu je za ubojstvo Predavca obećana bogata novčana nagrada i kratka zatvorska kazna. Treća indicija koja govori u prilog tome da je ubojstvo organizirao režim jest ta da je Predavčeva žena godinama nakon ubojstva dobivala visoku novčanu pomoć od vladajućih. JANJATOVIĆ, *Politički teror u Hrvatskoj*, 317.

⁵⁹ BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke*, 103.

HSS i moj politički zamjenik Josip Predavec. Da ne ostane stranka obezglavljen, poručio sam gore navedenim načinom pristašama da se podvrgavaju vodstvu starog i iskusnog političara, akoprem novog pristaše HSS, dr. Antuna Trumbića.”⁶⁰ Nije sporno da je Maček imao veliko povjerenje u Trumbićeve sposobnosti i ljudske kvalitete. Međutim, prave razmjere Mačekove odluke o imenovanju Trumbića kao njegova neslužbenoga zamjenika vidjet ćemo tek ako ju sagledamo iz prizme Trumbićeva „staža” u HSS-u. Nakon samo nešto više od dvije godine aktivnoga djelovanja u HSS-u Trumbić je došao na čelo niza haesesovaca koji su stranci bili vjerni desetak godina, pa i dulje. Ne treba zaboraviti ni da je Trumbić ne tako davno, za vrijeme Radićeva sudjelovanja u vladi s radikalima (studen 1925. – veljača 1927.), bio jedan od najžešćih protivnika HSS-a, dok je većina članova, pa i sam Maček, bespogovorno slijedila politiku stranke. Razlozima za povjeravanje privremenoga vodstva stranke Trumbiću bavio se i Ivo Petrinović. On misli da je Trumbića u vodstvo stranke dovela prvenstveno činjenica da je on autor političke platforme stranke – *Zagrebačkih punktacija*.⁶¹

Maček je tjedan dana nakon ubojstva Predavca, 22. srpnja 1933., preko Josipe Čavlek (buduće Maček) poslao poruku kojom je odredio kako će funkcionirati vodstvo HSS-a tijekom njegove odsutnosti. Trumbić je u svojim bilješkama zapisao: „Iz zabilješke koju je dao Vl.(adko) proizlazi ovo: 1) Begić i Jelašić. neka stoje na raspoloženju Trumbiću (Stari)⁶² i neka ga izvješćuju o svim razgovorima sa ljudima koji dolaze, da se on time ne gnjavi; 2) treba učvršćivati organizacije – Begić neka drži vezu sa Koš.(utićem) i Krnj.(evićem) a o svemu da izvješćuje T[rumbića] i s njim se savjetuje.”⁶³ Dakle, Vilko Begić i Jakov Jelašić⁶⁴ dobili su zadatak da održavaju komunikaciju s članovima SDK-a, vođama drugih stranaka te važnim osobama iz javnoga i posebice političkoga života Hrvatske i Jugoslavije onoga vremena. Maček je jasno naznačio da se time ne bi trebao opterećivati Trumbić, uzimajući u obzir njegovu dob (imao je punih 69 godina). Begiću je dodijelio i obvezu stupanja u kontakt s emigrantima Košutićem i Krnjevićem. Iako je nevoljko prihvatio vođenje stranke, pozivajući se na svoje godine koje mu otežavaju energično djelovanje

⁶⁰ MAČEK, *Memoari*, 152-153.

⁶¹ Petrinović objašnjava da je Trumbićev „... utjecaj sve više rastao, pa su se sve važnije odluke donosile u konzultaciji s njim. To je velikim dijelom bilo rezultat činjenice da je Trumbić, kao sastavljač Zagrebačkih punktacija, izradio političku platformu koja je postala osnova djelovanja HSS u tom razdoblju.” PETRINOVIĆ, *Ante Trumbić – politička shvaćanja i djelovanje*, 268.

⁶² Vodstvo HSS-a često je Trumbića u međusobnim porukama nazivalo nadimkom Stari. Većina je članova vodstva imala pripadajući nadimak koji su koristili u pismima. Njima su prekrivali identitet osoba kojima je poruka bila namijenjena (ili o kojima se govorilo), očekujući da pismo može pasti u ruke režima.

⁶³ MATKOVIĆ, TROGLIĆ, *Političke bilješke Ante Trumbića*, vol. 1, 455-456.

⁶⁴ Jakov Jelašić (1896. – 1938.), član vodstva HSS-a te urednik *Seljačkoga doma* do svoje smrti 1938. godine. Za vrijeme Mačekova tamnovanja u mitrovačkoj kaznionici Jelašić će uz Josipa Torbara biti najbliži suradnik Ante Trumbića. *Isto*, 53.

potrebno za takvu ulogu,⁶⁵ Trumbić će ostati na čelu HSS-a sve do oslobađanja Mačeka iz zatvora krajem prosinca 1934.

Trumbić prema režimu i opozicijskim strankama

Na prethodnim stranicama rekapitulirali smo Trumbićev odnos s H(R)SS-om u prvom desetljeću jugoslavenske države, uključujući proces njegova ulaska u stranku pa sve do dolaska na čelo HSS-a kao zamjena Mačeku. Kako je povijesna znanost već više desetljeća istraživala to razdoblje, tako je i vrijeme koje je Trumbić proveo na čelu HSS-a dobro istraženo, barem što se tiče odnosa HSS-a, odnosno SDK-a, s režimom u Beogradu te relevantnom političkom opozicijom iz raznih dijelova tadašnje Jugoslavije. Time se još sedamdesetih godina prošloga stoljeća bavio i spomenuti Ljubo Boban u svojoj knjizi u dva volumena *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941: iz povijesti hrvatskog pitanja*. Bobanovo istraživanje donekle je proširio Hrvoje Matković u svojoj sintezi o povijesti Hrvatske seljačke stranke, a o istoj je temi pisao i Trumbićev biograf Ivo Petrinović. Čini se kontraproduktivnim upuštanje u podrobnu analizu odnosa HSS-a s režimom, srbijanskom opozicijom te koalicijskim partnerom SDS-om kad su to već kvalitetno obradili iskusniji poznavatelji povijesti HSS-a i jugoslavenske političke scene dvadesetih i tridesetih godina prošloga stoljeća. Zbog toga ćemo u ovom dijelu rada dati općenitiji prikaz tih inače kompleksnih procesa te usmjeriti čitatelja na literaturu koja podrobnije analizira ta pitanja. Nakon toga ćemo se detaljnije posvetiti HSS-u na unutarstranačkom planu u vrijeme Trumbićeva vodstva.

Kad bi se politika Ante Trumbića na čelu HSS-a pokušala svesti na jednu rečenicu, ona bi bez sumnje glasila: Ništa bez Mačeka! Iako utamničen i na izdržavanju višegodišnje zatvorske kazne, Maček je i dalje bio predsjednik HSS-a, a Trumbić kao njegov zamjenik neće nikad osporavati Mačekov primat u stranci. Politika pasivnosti koju je vodio HSS od početka Šestosiječanjske diktature nastaviti će se, a u skladu s Trumbićevom političkom strategijom postat će još odlučnija.⁶⁶ Generalno rečeno, Trumbić neće dopuštati haesovcima poduzimanje političkih akcija dok je „vođa” u zatvoru. Međutim, takav prikaz mogao bi navesti na pogrešan zaključak da se djelovanje Trumbića kao privremenoga šefa HSS-a svodilo na puko odbijanje suradnje s režimom i opozicijskim strankama. To, naravno, ne bi bilo točno jer je Trumbić imao

⁶⁵ PETRINOVIĆ, *Ante Trumbić – politička shvaćanja i djelovanje*, 268.

⁶⁶ Suzana Leček je koristeći sistematizaciju američkoga politologa Genea Sharpa detektirala čak 58 od maksimalnih 198 metoda otpora u radu H(R)SS-a od 1918. do 1941. godine. Pojedinačne metode uglavnom su pripadale trima „velikim skupinama nenasilnog pritiska”: *protest i uvjeravanje*, različiti oblici *nesuradnje* te *nenasilne intervencije*. Leček zaključuje da „... rezultati [HSS-a] potvrđuju tezu da korištenje raznim metodama povisuje šanse za uspjehom, jer se druga strana mnogo teže odupire ‘napadu na svim bojištima’”. LEČEK, „Priča o uspjehu”, 31-38.

stanovitu moć u stranci te je činio i konkretne korake, a veliki dio haesesovaca, kako ćemo vidjeti, podvrgavao se njegovu vodstvu.

Za vrijeme Mačekova suđenja i tamnovanja režim će u više navrata preko svojih emisara pokušati doći u kontakt s prvacima HSS-a očekujući da će sada, s obzirom na to da je vođa u zatvoru, stranka biti slabija, a politički „deal” lakši. Do prvoga kontakta s novim vodstvom HSS-a došlo je u svibnju, dok je Predavec još bio živ i službeni Mačekov zamjenik. Zagreb je posjetio Laza Marković, inače član Narodne radikalne stranke u opoziciji, ali ovoga puta u službi kralja Aleksandra osobno.⁶⁷ Marković je tražio sastanak s Predavcem očekujući da će on biti „elastičniji” od Mačeka, na što je Predavec isprovociran odgovorio da ta tvrdnja treba „značiti da sam bedastiji, pa će me se lakše navući na tanak led”.⁶⁸ Predavec je odbio bilo kakav dogovor ističući da takvo što mogu sklopiti samo kralj i Maček. Uz to je istaknuo da režim do dogovora neće doći zastrašivanjem te da su svi prvaci SDK-a spremi za Mačekom ići u zatvor.⁶⁹ Predavčeva odlučnost i beskompromisnost koju je tada iskazao možda će ga i stajati glave dva mjeseca poslije.⁷⁰ I nakon njegove tragične pogibije Trumbić će nastaviti s jednako odrješitom politikom prema službenom Beogradu, što će još više ukorijeniti mišljenje u režimskim krugovima da je on postao hrvatski ekstremist, tj. onodobnim rječnikom – frankovac.

Prilikom za djelovanje u funkciji vođe HSS-a Trumbić će dobiti već ujesen 1933., kad je u Zagreb došao jedan drugi Marković, sin Milutina Markovića, nekadašnjega predsjednika ministarskoga savjeta Srbije.⁷¹ Njega je u Zagreb kao svojega predstavnika poslao Bogoljub Jevtić, inače kum mlađega Markovića, koji je u to vrijeme bio izgledni kandidat za novoga predsjednika jugoslavenske vlade. Marković je pokušao izbjeći susret s Trumbićem i preko svojega partnera Janka Jurinjaka doći do Pernara i Jelašića. Markovićevo izbjegavanje Trumbića također nam pokazuje na kakvu je glasu privremeni vođa HSS-a bio među ljudima bliskim režimu. Kad su Pernar i Jelašić izvijestili Trumbića o Markovićevoj, odnosno Jevtićevoj, inicijativi, on im je kao pravi vođa zabranio da se sastanu s njim riječima: „Vi nećete poći, vi ne smijete poći!”⁷² Jelašić i Pernar poslušali su Trumbića i odustali od ideje odlaska na sastanak, šaljući time poruku da im dogovor s Jevtićem nije prioritet. Slično je bilo kad su se

⁶⁷ Da Markovića šalje sam kralj Predavca je izvijestio Ivan Gmajner, koji je tada bio posrednik između njih dvojice. Gmajner je bio član Narodne radikalne stranke, a – za razliku od Markovića – pridružio se vlasti te je u to vrijeme obnašao dužnost senatora u Savskoj banovini. Zanimljivo je spomenuti da je u mladosti bio jedan od osnivača Hrvatske pučke seljačke stranke. BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke*, 99; MATKOVIĆ, TROGRLIĆ, *Političke bilješke Ante Trumbića*, vol.1, 175, bilj. 329.

⁶⁸ BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke*, 99.

⁶⁹ *Isto*.

⁷⁰ JANJATOVIĆ, *Politički teror u Hrvatskoj*, 317. Istoga se dotiče i Trumbić u bilješci o razgovoru s Josipom Smolakom. MATKOVIĆ, TROGRLIĆ, *Političke bilješke Ante Trumbića*, vol.1, 567.

⁷¹ BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke*, 143, bilj. 155.

⁷² *Isto*, 100.

u prosincu 1933. pojavile glasine da bi Pernar, kao predstavnik HSS-a, mogao biti pozvan na audijenciju kod kralja Aleksandra. Pernar se obratio Trumbiću, koji mu je odgovorio da pismeni poziv kralja ne smije odbiti jer bi onda krivnju za nemogućnost sporazuma režima i SDK-a bacio na sebe. Ako pak do audijencije dođe, Trumbić mu savjetuje da s kraljem razgovara „susretljivo”, ali da jasno istakne da dok je Maček u zatvoru, ne može biti nikakva dogovora.⁷³

Pokušaji kralja Aleksandra da dođe do dogovora s HSS-om nastaviti će se i 1934., kad će glavna veza između Mačeka i aktivnoga vodstva HSS-a s jedne strane i kralja s druge biti budući ban Banovine Hrvatske Ivan Šubašić⁷⁴. Konkretnijih rezultata ipak nije bilo zbog nepopustljivosti vodstva HSS-a u Zagrebu, koje se, predvođeno Trumbićem, doista stoički držalo svoje politike pasivnosti. Poznata je Trumbićeva deviza da na ponude „Priznanje pa Maček, mi odgovaramo: Najprije Maček na slobodu!”⁷⁵ (pod riječju *priznanje* ciljao je na priznavanje dinastije te trenutnoga državnog uređenja). S takvim je stavom Trumbić nastupao i prema srbijanskoj opoziciji, pa će tako i Vaso Čubrilović, koji je u kontakt s vodstvom HSS-a stupio kao predstavnik opozicijske Zemljoradničke strane, nakon sastanka s Trumbićem zaključiti: „Teško je bilo šta ozbiljnije poduzimati bez Mačeka...”⁷⁶ U ovom slučaju razlog za odbijanje suradnje bio je i taj što je Čubrilović došao samo kao predstavnik Zemljoradničke stranke, a ne srbijanske opozicije u cjelini. U Trumbićevim očima jedino je dogovor s ujedinjenom opozicijom mogao biti korak naprijed prema rješenju akutnoga hrvatskog pitanja, a preduvjet za takav dogovor bilo je formiranje zajedničkoga stava srbijanskih opozicijskih vođa prema točkama *Zagrebačkih punktacija*.⁷⁷ Za vrijeme Trumbićeva vodstva *Punktacije* će ostati polaznom točkom za bilo kakav politički dogovor koji je moguć pod uvjetom da Maček izađe na slobodu.

Principijelan i nepokolebljiv bio je i Vladko Maček, koji, unatoč politički orkestriranoj presudi i teškom zdravstvenom stanju u koje ga je dovelo izdržavanje zatvorske kazne⁷⁸, nije prihvaćao ponude režima da u zamjenu za svoju slobodu pristane na suradnju. Naravno, suradnja koja se nudila Mačeku nije išla za tim da se pronađe rješenje koje bi zadovoljilo Hrvate, nego da se ostvari privid uspješne konsolidacije države i hrvatsko-srbijanskih odnosa. Maček je bio odlučan da neće ponoviti grešku koju je Stjepan Radić počinio 1925., kad je pod pritiskom zatvorske kazne prihvatio ponudu radikala o ulasku u jugoslavensku vladu, ujedno priznavši Vidovdanski ustav, protiv kojega se dotad ustrajno borio. Razgovarajući u više navrata s kraljem Aleksandrom, Šubašić je dobio dojam da bi kralj Mačeka oslobodio ako mu ovaj preda molbu za

⁷³ *Isto*, 102-103.

⁷⁴ Više o Šubašićevim posjetima kralju i Mačeku vidi: MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 325-333.

⁷⁵ BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke*, 103.

⁷⁶ *Isto*, 110.

⁷⁷ *Isto*.

⁷⁸ Maček je početkom srpnja 1934. obolio od oralne sepse. MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 331.

pomilovanje. Međutim, Maček je odbio moliti da ga se oslobodi smatrajući da bi time legitimizirao svoju nepravednu osudu: „Ja neću moliti ni usmeno, ni pismeno. Moja je osuda jedan justiz-mord; ko želi da se o tome uvjeri neka uzme spise u ruke. Ako se hoće da reparira nepravda, može se lako.”⁷⁹ Mačekovo načelo da neće moliti za slobodu, čime je svjesno produžavao svoj boravak u zatvoru i pogoršavao zdravstveno stanje, nije bilo samo rezultat njegove ponositosti nego i način borbe za aktualizaciju hrvatskoga pitanja i vršenje pritiska na režim.⁸⁰ To je i sam objasnio u jednom razgovoru sa Šubašićem, gdje je izjavio da bi bila velika pogreška „... kada bi ti faktori dobili uvjerenje, da sam u zatvoru postao ‘mekši’ ili kada bi nastupila takova situacija, da bi im (režimu) uspjelo stvar tako (makar i nije tako) prikazati doma i vani...”⁸¹ U istom je razgovoru Maček objasnio Šubašiću što od njega očekuje i na koji mu način može pomoći: „Ne smiješ (obraćajući se Šubašiću) dakle, ako hoćeš našoj stvari i meni pomoći... pokazati niti najmanjim gestom, da tražiš ti od njih (režima). Ako pak oni traže Tebe, treba biti zakopčan i razgovarati kao pod silu... Glavno da oni svi znaju, da je hrvatski narod još uvijek s menom i da im se ta spoznaja potkrepljuje.”⁸² Nepopustljivost koju je Maček zahtijevao od svojih prijatelja i suradnika i sam je prakticirao.

Problemi u odnosima vodstva HSS-a i SDS-a

Za vrijeme izbivanja Vladka Mačeka iz aktivne politike ruže nisu cvale ni među višegodišnjim koalicijskim partnerima HSS-om i SDS-om. Čelnici- ma samostalaca u domovini Većeslavu Wilderu i Hinku Krizmanu nije odgovala Trumbićeva pasivnost koja je došla do izražaja nedugo nakon preuzimanja vodstva stranke uslijed pogibije Josipa Predavca. Među razlozima za udaljavanje samostalaca od Trumbića treba posebice istaknuti nesuglasice prilikom tumačenja aktualnoga koalicijskog programa izraženog u *Zagrebačkim punktacijama*. Trumbić je bio uvjeren da je prihvaćanje *Punktacija* čelnika SDS-a bilo samo politički manevar, a ne iskreno usuglašavanje zajedničkih načela. U svojim je bilješkama vezano za to zapisao: „Krizman ne će ni da čuje, za Hrvatsku u smislu samostalnosti, makar i u granicama ove države. On je načelno ostao onaj centralista ‘jedan narod’, kakav je bio i prvih godina. Samo iz taktičkih razloga, oni su nominalno za ‘federaciju’ i tako shvaćaju

⁷⁹ MATKOVIĆ, TROGRIĆ, *Političke bilješke Ante Trumbića*, vol.1, 705.

⁸⁰ Ako je vjerovati Meštrovićevim kasnijim zabilješkama, kralj Aleksandar poštovao je Mačekovu i Trumbićevu karakternost. U razgovoru s Meštrovićem, kritizirajući potkupljivost i korupciju pojedinih srbijanskih čelnika, Aleksandar je istaknuo da Trumbić i Maček nikad ne bi izdali ideale za osobni probitak. Priznanje je ublažio cinizmom: „[Trumbić] nema nikog iza sebe, nego par starijih intelektualaca. Samo je prilično ostario, ozlojeđen je, i pomalo osjetljiv, kao stara glumica kad napusti pozornicu. [Maček] mi je enigma. Ne znam, da li uopće imade državničkih sposobnosti, ali je, bez sumnje, iskren i karakteran čovjek, i suviše uporan, kad nešto utuvi u glavu.” MEŠTROVIĆ, *Uspomene*, 233.

⁸¹ BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke*, 124.

⁸² *Isto*.

‘punktacije’ 11. XI. 1932.”⁸³ Bilješku završava zaključkom: „On (Krizman) je jedan politički jugoslaven, recimo ‘a la Strossmayer’, a nacionalno nije nego pohrvaćeni, malo duboko, nijemac.”⁸⁴ Treba napomenuti da to nisu Trumbićeve riječi *per se*, nego parafraza onoga što je njemu iznio novinar Vlaho Raić nakon razgovora s Krizmanom, pa i potonji zaključak o Krizmanovu jugoslavenstvu trebamo pripisati njemu, a ne Trumbiću. No, da je Trumbić dijelio Raićevo mišljenje doznajemo iz bilješke s kraja rujna 1933., gdje nakon razgovora s Wilderom i Krizmanom zaključuje: „... Krizman i Vilder, tudjinci su po porijeklu (švaba i pemac) nemaju nikakva hrvat. nacion. osjećaja. Oni se prikazujući kao Hrvati samo nominalno i iz oportuniteta prema hrvat. sredini u kojoj žive. Oni dobro osjećaju, da koalicija SD ima smisla jedino kao saradnja Hrvata sje strane (HSS) i Srba prečana s druge strane (SDS), tako, da u onoj posljednjoj oni politička ništa ne znače nego samo lično, pače mogu osjetiti da su oni u nekom pravcu i smetnja u toj koaliciji, kao jedini nepravoslavni elemenat koji je ostao u SDS nakon odlaska Kramera, Grisogona i dr.”⁸⁵ Dakle, Trumbić je Krizmanovu i Wilderovu⁸⁶ rezerviranost prema hrvatskom pitanju gledao u kontekstu njihova tuđinskoga podrijetla, koje je uzrokovalo neprihvatanje hrvatske nacionalne misli te posljedičnu indiferentnost prema problemima s kojima su se Hrvati suočili u „prvoj Jugoslaviji”. Ključni problem bio je taj što zamjenici Svetozara Pribićevića, Krizman i Wilder, nisu iskreno prihvatili ideju federacije države, što je bio glavni politički cilj vodstva HSS-a te idejna okosnica *Zagrebačkih punktacija*.

Osim neslaganja u pitanju načela i ciljeva koje je Koalicija zastupala, što je samo po sebi vodilo prema sukobu, Trumbić je bio uvjeren da vodstvo SDS-a nije blagonaklono gledalo na činjenicu da je on postao Mačekovim zamjenikom. Smatrao je da iza svega stoji Svetozar Pribićević, po čijem su napatku Wilder i Krizman djelovali. U svojim je bilješkama zapisao sljedeće: „... on (Wilder) i njegovi drže se daleko od mene, naročito od Mačekova pisma tako da izgleda kao da hoće da me obilaze. To je sve sigurno u prvom redu po uputi

⁸³ MATKOVIĆ, TROGRLIĆ, *Političke bilješke Ante Trumbića*, vol. 1, 491.

⁸⁴ *Isto*.

⁸⁵ *Isto*, 515.

⁸⁶ Dodati ćemo i Trumbićev odgovor Josipu Smodlaku jer sadržava zanimljive tvrdnje vezane za Trumbićev odnos prema Većeslavu Wilderu te SDS-u u to vrijeme (tekst je nastao 30. listopada 1933.). Tekst je po sebi napad na Josipa Smodlaku, za kojega je Trumbić zaključio da ga je poslao Wilder da Trumbića odgovori od vođenja pasivne politike: „To si se ti (Smodlaka) sa Vilderom dogovorio, razumijem jer te fraze čujem već više vremena, pa si došao kapacitirat me i davati kao lekcije. On stane da se brani, ali mu ja ne dam do riječi, pa mu kažem, da neka zna da ja znam kojim putem idem i da neće niko više moći skrenuti mene ne samo nit. hrv. puta sa ravnoga puta. Sve ovo tvoje je i Vilderovo to je ono staro, kad nije više bilo ni hrvatskog naroda, ni hrvatskog ni nego njemačko-židovskog naroda i glupog hrvatskog seljaka, uz obožavanje Beograda. Oni koji su dobili keč, sada traže ovamo stafažu da počmu Jovo nanovo. Sve ovo u stvari je isto što i politika 1. XII 1918., sa tom razlikom da ovi današnji mudri političari, koji hoće da glupog krobota uče političkoj mudrosti, nakon što su otslužili crnačku ulogu, nastoji da u hrvatskom narodu dodje putem ‘opozicije’ opet do položaja, kako bi taj svoj upliv opet mogli unovčiti u Beogradu.” *Isto*, 567.

iz Pariza jer Prib.(ićeviću) ne konvenira ova nova kombinacija. Od mog dolaska za Uskrs u Split Wilder i Krizman, a tako i M.[ilan] Kostić drže se daleko od mene, a od smrti Pred.(avca) potpuno.”⁸⁷ Dakle, Trumbić je smatrao da ga prvaci SDS-a ignoriraju po napatku samoga Pribićeveća, što će ponoviti u još nekoliko navrata.⁸⁸ Razlog otpora prema Trumbiću te višemjesečnoga ignoriranja po svemu sudeći leži u činjenici da su ga samostanci smatrali jedim od radikalnijih haesesovaca (ako ne i najradikalnijim), koji zasigurno neće biti spreman na dogovor s režimom. Za razliku od Trumbića i Mačeka, vodstvo SDS-a bilo je sklono političkom dogovoru s jugoslavenskom vladom, držeći da bi se njime ublažile tenzije u državi. Trumbić je smatrao da je politički sporazum s vladajućima cilj samoga Svetozara Pribićeveća jer bi mogao dovesti do njegove amnestije i povratka u domovinu.⁸⁹

Brojni problemi koji su se nakupili između koalicijskih partnera pokušali su se riješiti krajem rujna 1933., kad su Krizman i Wilder posjetili Trumbića. Na tom je sastanku Trumbić potvrdio sve svoje sumnje, zaključujući da se lako može „... doći do uvjerenja, da bi ova dvojica rado priznala svaku akciju koja bi dovela SDS blizu vlasti...”⁹⁰ Trumbićeva bilješka o tom sastanku prožeta je cinizmom, koji rijetko dominira njegovim tekstovima, što potvrđuje da u to vrijeme nije sa simpatijama gledao na vođe SDS-a. Posebno ga je rasrdilo kad je Krizman pokušao pohvaliti „elastičnost” njegovih *Punktacija* kazavši da ih je sastavio „... tako da se može tumačiti i ovako i onako, kako se hoće (!!!?)”⁹¹ Činjenica je da su Trumbić i Maček pri izradi *Punktacija* pazili da osobito po pitanju državno-pravnoga uređenja Jugoslavije ne odu predaleko, što bi režim protumačio separatizmom, ali ta „elastičnost” nije bila namijenjena potpisnicima, kojima je trebalo biti jasno da SDK radi u smjeru federalizacije države. Zato je Trumbića razljutio Krizmanov komentar, jer je iz njega proizlazio zaključak da oni više ne stoje na ideji federalizma te da *Punktacije* više ne drže aktualnom političkom platformom. Uz očigledno programsko neslaganje, Krizman i Wilder optužili su Trumbića da ih ignorira, a ne oni njega. Nameće se pitanje tko je koga izbjegavao te prouzrokovao udaljavanje koalicijskih partnera. Egzaktno odgovor na to nemamo, ali doima se da ni jedni ni drugi nisu bili skloni međusobnim kontaktima. Tomu u prilog govori i Trumbićev manevar pri objavljivanju proglašenja o apstinenciji od općinskih

⁸⁷ *Isto*, 472.

⁸⁸ Vidi bilješku o razgovoru s Vlahom Raićem. *Isto*, 489-491.

⁸⁹ Trumbić je smatrao da je Pribićević zbog dugogodišnjega boravka u emigraciji zapao u „moralnu depresiju” te da čini sve da bi se vratio u Jugoslaviju. Naravno, za to mu je trebala kraljeva amnestija, a preduvjet za nju bio je sporazum s režimom. U tom je kontekstu Trumbić tumačio ignoriranje Wildera i Krizmana. PETRINOVIĆ, *Ante Trumbić – politička shvaćanja i djelovanje*, 269-270, bilj. 683.

⁹⁰ MATKOVIĆ, TROGRLIĆ, *Političke bilješke Ante Trumbića*, vol. 1, 515.

⁹¹ *Isto*, 516.

izbora (održanih u listopadu 1933.), gdje je inzistirao da se proglas izda u ime HSS-a, a ne Koalicije u cjelini.⁹²

Na kraju se može zaključiti da sastanak Trumbića s Wilderom i Krizmanom nije poboljšao odnose između koalicijskih partnera. Međutim, on je ipak važan jer je označio kraj međusobnoga ignoriranja te omogućio izjašnjavanje dviju strana o problemima koji priječe daljnji rad Koalicije. Sastanak bi se mogao označiti uspješnim jer ipak nije došlo do razvrgavanja Koalicije, što u tim okolnostima nije bilo nezamislivo. Čini se da su i jedna i druga strana, bez obzira na suprotnosti, vidjele svoj interes u očuvanju Koalicije kao najrelevantnijega političkog predstavnika Hrvata i Srba iz „prečanskih krajeva”. Nesuglasice između vodstva HSS-a i SDS-a izgadit će se na sastanku Koalicije održanom 2. ožujka 1934. Trumbić će ponovno naglasiti da su *Zagrebačke punktacije* temeljna politička platforma SDK-a, a za razliku od prethodnih mjeseci to će prihvatiti i vodstvo SDS-a.⁹³ Možda je dogovoru dvaju političkih vodstava pomogla i činjenica da sastanku nije prisustvovao Hinko Krizman (SDS su na sastanku 2. ožujka 1934. predstavljali Wilder i Srđan Budisavljević), kojega je Trumbić držao većim protivnikom *Punktacija* od Wildera.⁹⁴ Sudeći po Trumbićevim bilješkama, u kojima ne nalazimo glasove o nekim novim problemima, odnos između koalicijskih partnera nakon sastanka u ožujku poboljšat će se i krenuti u pozitivnom smjeru. Ipak, Trumbić će, čini se, osobno ostati distanciran od vođa SDS-a, s kojima se neće često nalaziti ni poslovno ni privatno.⁹⁵

⁹² Obrazloženje zašto je inzistirao na samostalnoj objavi proglašenja Trumbić donosi u svojim političkim bilješkama o razgovoru s članovima vodstva HSS-a: „Kad je Jelačić natuknuo oprezno tu stvar, ja sam mu odma kazao razloge zašto HSS mora da istupa samostalno. Radić i Maček nisu nikada izdali jedan proglas na H.(rvatski) N.(arod) u ime SDK nego uvijek i samo u ime HSS. Zajednički su se donosili zaključci iz zajedničkih sjednica, ali proglasi ne. Što se tiče mješovitih kotara, tu je potrebno nešto učiniti i ja to već sastavljam, te sam im kazao kako, čime su se potpuno saglasili.” *Isto*, 510.

⁹³ Zaključak koji je vodstvo SDK-a usuglasilo na sastanku 2. ožujka 1934. Trumbić donosi u svojim bilješkama. Tekst zaključka prenosimo u cijelosti: „Mi ostajemo programatski na temelju naših punktacija, koje su, nakon odaziva od strane Korošca i Spaha izdanjem njihovih odnosnih rezolucija, stvorili idejni blok između naših grupa iz Preka. Taj blok treba utvrditi i preći na zajedničku akciju, koju kroz prošlu godinu su prilike bile omele. Stvara se jedan, za sada, ograničeni program rada, u privrednom pravcu. To je postalo najaktualnije sada povodom strahovitih korupcija odozgo. Uzrok je tim korupcijama u diktatorskom režimu: korupcija administracije uništava privredu, sa posljedicama osiromašivanja, bijele socijalne nevolje. Lijek rušenje diktature, uspostava narodne volje sa zahtjevom: Slobodni izbori! Ovo može biti primljeno od svih nezavisnih elemenata i u Srbiji! Ali mi ostajemo blok za sebe!” *Isto*, 691.

⁹⁴ U svojim bilješkama, komentirajući sastanak s Wilderom i Krizmanom s kraja rujna 1933., zaključuje: „Taj je duh više od Krizmana, a Wilder je nastojao dati tomu što umiljatiju formu, štedeći me lična.” *Isto*, 518.

⁹⁵ U bilješci o razgovoru s Josipom Torbarom od 10. srpnja 1934. Trumbić će ustvrditi da se nikad ne sastaje s Wilderom, Krizmanom i Budisavljevićem, dodajući da je njihova čestitka za njegov okrugli 70. rođendan bila „... samo formalni kompliment!” *Isto*, 741.

Trumbić u srazu s nezadovoljnicima iz redova HSS-a

Pitanje lojalnosti HSS-ovih emigranata Krnjevića i Košutića

Kako je punih godinu i pol (srpanj 1933. – prosinac 1934.) obavljao funkciju neslužbenoga, ali itekako autentičnoga Mačekova zamjenika, Trumbić se morao suočiti s brojnim problemima. Onih političkih koji su dolazili „izvana” dotaknuli smo se na prethodnim stranicama, a sljedeće ćemo posvetiti otporu prema Trumbiću koji je dolazio iz samoga HSS-a te od stranci bliskih osoba.

Da će doći do neslaganja i otpora prema Trumbiću kao Mačekovu zamjeniku moglo se i očekivati. Kako je već istaknuto, Trumbić je privremenim vođom HSS-a postao sa samo nešto više od dvije godine punopravnoga članstva u stranci, što bez sumnje nije odgovaralo onima koji su veliki dio svojega života posvetili HSS-u. Već smo se dotaknuli inicijative Mire Košutić, žene potpredsjednika stranke u emigraciji Augusta Košutića i kćeri pokojnoga Stjepana Radića, koja je agitirala da vodstvo stranke preuzme direktorij sastavljen od Trumbića, Šuteja i Smoljana pod obrazloženjem da Trumbić nije dovoljan jer ne dolazi iz „seljačkih redova”. Međutim, Mira se pokorila Mačekovoj volji kad se on iz zatvorske ćelije izjasnio protiv te inicijative. Konzultirani izvori ne govore nam je li iza te inicijative stajao njezin suprug August Košutić, ali ipak ostavljaju prostora za sumnju u njegov odnos prema Trumbiću kao Mačekovu zamjeniku. Naime, Košutić i Krnjević nisu pokazali naklonost prema privremenom vođi HSS-a u domovini. Primjerice, svećenik Fran Barac izvijestio je Trumbića o kontaktima koje je ostvario s istaknutim hrvatskim emigrantima, od kojih su Mile Budak i Mladen Lorković podržali Trumbića kao privremenoga vođu HSS-a, dok je naklonost Košutića i Krnjevića bila upitna. Trumbić je zapisao Barčeve riječi da „... što se tiče Kr.(njevića) – K. (ošutića) ne zna, jer da su ovi uvijek ljubomorni i sve da promatraju sa gledišta stranačko-ličnog”.⁹⁶ Podrška pravaša Lorkovića i Budaka ne treba čuditi jer im je Trumbić od svih istaknutih haesesovaca bio najbliži po svjetonazoru, dijeleći s njima i sklonost prema rješenju hrvatskoga pitanja izvan granica Jugoslavije. S druge strane, Košutić i Krnjević, čini se, nisu bili oduševljeni Mačekovim izborom. Barac tvrdi da iza svega stoji ljubomora te nezadovoljstvo što dolazak Trumbića na čelo nije pozitivno utjecao na njihovu poziciju u stranci.⁹⁷

Ako ćemo gledati s materijalnoga aspekta, Krnjević i Košutić nisu imali velikih razloga za nezadovoljstvo Trumbićem jer se on brinuo da preko Vilka Begića redovno dobivaju financijska sredstva od organizacije HSS-a za svoj boravak u inozemstvu.⁹⁸ Begić je ujedno bio glavni kontakt vodstva stranke s

⁹⁶ *Isto*, 486.

⁹⁷ Još je Ivo Petrinović istaknuo da je Trumbić odbijao prihvatiti Mačekov izbor njega za privremenoga šefa stranke da ne bi „izazvao druge, stare članove vodstva”, u prvom redu Košutića i Krnjevića. PETRINOVIĆ, *Ante Trumbić – politička shvaćanja i djelovanje*, 268.

⁹⁸ U bilješci o razgovoru s Jakovom Jelašićem Trumbić je zabilježio da Krnjević mjesečno od stranke prima 6.000 jugoslavenskih dinara, a Košutić 3.000, dodajući da potonji „... prima

tom dvojicom emigranata s kojima Trumbić, sudeći po dostupnim dokumentima, nije održavao korespondenciju preko pisama. Usporedbe radi, mnogo je prisniji bio s M. Budakom, od kojega su povremeno stizala pisma na Trumbićevu adresu.⁹⁹ Analizirajući dostupne dokumente, u prvom redu Trumbićeve političke bilješke, ne može se reći da je između njega te Košutića i Krnjevića nastao konflikt, ali je stanovita distanca postojala.

Nije samo Fran Barac donosio zabrinjavajuće vijesti o namjerama A. Košutića i Krnjevića, nego i istaknuti haesesovac Josip Torbar¹⁰⁰. Tako je u veljači 1934. ispričao Trumbiću gotovo nevjerojatnu priču kako je dr. Stjepan Košutić, brat Augusta Košutića, predao jugoslavenskom režimu „memorandum” u kojem predlaže dogovor o suradnji mimo konzultiranja s vodstvom HSS-a u Zagrebu. Prema Torbarevu izvještaju, Košutićev „memorandum” zagovara da „... treba bataliti i baciti sva politička pitanja, koja su u današnjim prilikama neaktuelna i pregažena od vremena, a da nasuprot treba se postaviti na stanovište ekonomskih i socijalnih interesa, koji su danas u ovoj općoj krizi aktuelna. Na tomu treba složiti i ujediniti sve narodne snage i na tom putu... će se naći riješenje svih naših problema uključivši i hrvatsko pitanje.”¹⁰¹ Torbar je pronikao u srž ovoga prijedloga istaknuvši Trumbiću da se radi o priznanju legaliteta kraljeve diktature i važećega „pseudoparlamentarizma”, u čijoj je pozadini želja za privatnim probitkom. Torbar je zaključio da iza svega stoji stric Augusta i Stjepana Košutića, pravnik Mirko Košutić, za kojega kaže da je „... vrlo gramzljiv sa novcem, a da su to osobine uopće Košutića roda, u kojem ovaj stric i kao najumniji vršio je uvijek neosporan upliv”.¹⁰² Cilj Mirka Košutića, prema Torbarevim saznanjima, bio je da Košutići kao predstavnici HSS-a uđu u jugoslavensku vladu, gdje bi tražili četiri ministarska mjesta. Ministri- ma bi po tom planu postali Mirko Košutić, August Košutić, Juraj Krnjević te sin pokojnoga Stjepana Radića Vladimir (Vladko), koji je u to vrijeme boravio u emigraciji u Parizu.¹⁰³ Tako bi se, tobože, krenulo u rješavanje hrvatskoga pitanja te izašlo iz višegodišnje pasivnosti na kojoj su inzistirali Maček te

napose od dvojice još po 1000 D. što čini ukupno 5000...”. MATKOVIĆ, TROGRLIĆ, *Političke bilješke Ante Trumbića*, vol. 1, 453.

⁹⁹ U to je vrijeme Mile Budak već bio punopravni član Pavelićeve ustaške organizacije. Ustašku prisegu položio je krajem ožujka 1933. u Modeni. Do kraja prosinca 1933. živjet će zajedno s budućim poglavnikom Antom Pavelićem u Modeni i Torinu. JONJIĆ, MATKOVIĆ, „Novi prilozi za životopis Mile Budaka”, 431.

¹⁰⁰ Josip Torbar (1889. – 1963.), istaknuti član HSS-a koji se stranci Stjepana Radića priključuje po završetku Prvoga svjetskog rata. Torbar se približava vodstvu HSS-a početkom Šestosiječanjske diktature, a indikator za to je sastanak čelnštva SDK-a održan u Torbarevu stanu. Bio je jedan od glavnih suradnika i informatora Ante Trumbića za vrijeme njegova upravljanja strankom. Nakon oslobođanja Mačeka i obnove djelatnosti HSS-a Torbar aktivnije ulazi u politiku i postaje dijelom užega vodstva stranke. Kao jedan od vođa stranke, Torbar je 1939. postao ministar pošta, telegrafa i telefona u vladi Dragiše Cvetkovića. PETRIĆ, „Prilozi za biografiju hrvatskog političara Josipa Torbara”, 182-197.

¹⁰¹ MATKOVIĆ, TROGRLIĆ, *Političke bilješke Ante Trumbića*, vol. 1, 671.

¹⁰² *Isto*, 672.

¹⁰³ *Isto*, 674.

osobito Trumbić. Torbar tvrdi da su navedena trojica (August Košutić, Krnjević i Vladimir Radić) bila upoznata i suglasna s tom inicijativom. Treba istaknuti da je Torbara na akciju Košutića upozorio Stanko Šibenik, jedan od bivših haesesovaca koje je režim uspio pridobiti za sebe, dakle režimski čovjek blizak izvoru informacija.

Izdaja vodstva HSS-a koju je taj plan donosio bila je još veća jer je zagovarala povratak Vladka Radića iz emigracije da „... kao sin i nasljednik preuzme vodstvo hrvatskog seljaštva”.¹⁰⁴ Ako je vjerovati tim navodima, Košutić i Krnjević¹⁰⁵ spletkarili su s obitelji Radić, koja je uistinu smatrala da Stjepanov sin Vladimir treba preuzeti vodstvo HSS-a. Sumnju pojačava činjenica da se, kako smo istaknuli, August Košutić oženio Mirom, kćeri pokojnoga Stjepana i Marije Radić, pa je preko žene postao dijelom te obitelji i, analogno, dijelom njezinih ambicija (o inicijativi da Vladimir Radić preuzme vodstvo HSS-a bit će više riječi u sljedećem poglavlju). Torbar, koji po svemu sudeći nije bio sklon obitelji Košutić, smatrao je da su „... ne samo stric Mirko i sinovac Dr. Stjepan, nego i sam August (koji da je gramzljiv i jedna bolesna ambicija) kadri da ovakovu izdaju naprave iza leđa Dr. Mačka, koji će to odlučno osudit a koji bi morao dosljedno ostati u zatvoru da se uzmogne ova izdaja lakše provesti”.¹⁰⁶ Nažalost, Trumbić ove teške optužbe na račun obitelji Košutić nije u bilješkama popratio vlastitim komentarom. Treba jasno istaknuti da je većina iznesenih teza produkt razgovora Torbara i Šibenika, s tim da su nam namjere potonjega ostale nepoznate. Međutim, određeni je „memorandum” dr. Stjepana Košutića uistinu bio dostavljen režimu te je, prema tada novim saznanjima Josipa Torbara, došao i do samoga kralja Aleksandra te bana Savske banovine Ive Perovića.¹⁰⁷ Što je u njemu točno pisalo i tko je sve iza toga stajao ne možemo sa sigurnošću reći jer nam je jedini dostupni izvor konzultirani Torbarev izvještaj Trumbiću. No, afera „Košutićev memorandum” potvrđuje nam da je u vrijeme Trumbićeva privremenoga čelništva došlo do udaljavanja Košutića i Krnjevića od vodstva HSS-a u Zagrebu. To mišljenje dijelio je i Josip Torbar, kojemu čak ni izdaja Vladka Mačeka od Augusta Košutića nije bila nezamisliva. Do „rušenja” Mačeka, ako je ono uopće tada bilo izgledno, ipak neće

¹⁰⁴ *Isto*, 672.

¹⁰⁵ Torbar nije imao loše mišljenje o Jurju Krnjeviću, pa nije bio sklon vjerovati da je i on zajedno s Košutićem šurovao protiv Mačeka. Trumbić je zapisao da je Torbara „... iznenadilo glede Krnjevića i ne će da naprečac vjeruje da je on s tim sporazuman već i radi toga što je tiješan s Mačkom, koji do njega drži. Ali opet dodaje, da je i u njemu jedna velika ambicija i suviše jedna praktična prilagodljivost, koju da je dokazao time što je sa Radićem St.(jepanom) koji ga je bio postavio na velik položaj generalnog tajnika stranke a u isto vrijeme podnosio strpljivo i servilno pokorno sve mušičave neprestane ispade pok. Radića sa svakovrsnim grnjama a kad su ušli u vladu i Gušta (August Košutić) postao podsekretar unutrašnjih djela (samo figura bez ikakve nadležnosti!) prigovarao je da je to mjesta njega išlo. Suviše žena mu je židovka, koja je bila mnogo digla kuku u ono vrijeme, kad je on bio nar.(odni) zastupnik prije 30 godina, generalni sekretar HSS i državni podsekretar u ministarstvu...?” *Isto*, 673.

¹⁰⁶ *Isto*.

¹⁰⁷ *Isto*, 673-674.

doći te će se kontakti s Košutićem i Krnjevićem nastaviti preko Jurja Šuteja, koji će na dužnosti osobe za kontakt zamijeniti Vilka Begića.¹⁰⁸

Inicijativa da Vladimir Radić preuzme mjesto predsjednika HSS-a

U prethodnom poglavlju dotaknuli smo se ove teme jer je dijelom bila usko vezana za pitanje memoranduma Stjepana Košutića. No, inicijativa da se Vladimir Radić, zvan Vladko, vrati na čelo HSS-a zasebna je tema te ju kao takvu treba detaljnije proučiti. Vladimir Radić (1906. – 1970.) bio je sin Stjepana i Marije Radić, preciznije treće od njihovo četvero djece i stariji sin.¹⁰⁹ Nakon smrti oca Stjepana i uspostave diktature kralja Aleksandra, Vladimir početkom 1929. odlazi na studij na parišku Sorbonneu, gdje će biti daleko od dohvata represivnoga aparata jugoslavenske države.¹¹⁰ Tamo će u svibnju 1931. obraniti svoju doktorsku disertaciju „Zločin od 20. lipnja i međunarodna štampa”, u kojoj je obradio mnoštvo novinskih članaka vezanih uz atentat na njegova oca i druge zastupnike HSS-a.¹¹¹ Još tijekom 1932., prije *Zagrebačkih punktacija* i Mačekove osude, Trumbić je dobivao informacije o namjerama i držanju Vladimira Radića. Francuski diplomat i novinar Henry Pozzi prilikom sastanka s Trumbićem u Zagrebu (srpanj 1932.) među ostalim je govorio i o Vladimiru, kojega je „počastio” raznim uvredama: „... brbljav (bavard), neodgojen, nije dovoljno istruit, a nije ni talentiran.”¹¹² No ono što je uistinu bilo alarmantno vijesti su o Vladimirovim pretenzijama na vodstvo hrvatske politike u domovini. Pozzi je tvrdio da je osobno od mladoga Radića čuo sljedeće riječi: „Ja sam nasljednik moga oca, ja sam vodja hrvatskog naroda. Moj je program: Hrvatska nezavisna država, republika, ja ću biti predsjednik hrvatske republike! Čim se vratim kući, ja ću odma preuzeti vodstvo hrvatske politike!”¹¹³ Pozzi je Trumbića na nesmotrenost mladoga Radića vjerojatno upozorio zbog njegova zazivanja hrvatske neovisnosti naspram cjelovite Jugoslavije, no Trumbić je ovdje bez ikakve sumnje detektirao Vladimirovu namjeru da zasjedne na čelo HSS-a.

Ni vijesti o načinu života Vladimira Radića u Parizu nisu bile povoljne. Pregledavši glavninu Trumbićevih bilježaka, mogu reći da se za malo koga vezalo toliko negativnih konotacija kao za Vladimira Radića. Jugoslavenski kulturni ataše u Parizu Mato Vučetić Vladimira naziva „bijednikom” te ga proziva za poročan život. Doznajemo da je Trumbić s tim informacijama bio upoznat, pa se nadovezuje pitanjem „Da li lumpa?”, na što mu je Mato

¹⁰⁸ Juraj Šutej na toj će poziciji zamijeniti Vilima (Vilka) Begića, kojega su početkom veljače 1934. u Gospiću pretukli žandari. *Isto*, 652-654.

¹⁰⁹ Stjepan i Marija Radić imali su četvero djece: Milicu (r. 1900.), Miru (r. 1901.), Vladimira (r. 1906.) te Branimira (r. 1912.). PERIĆ, *Stjepan Radić*, 232, 234, bilj. 247.

¹¹⁰ JANJATOVIĆ, *Politički teror u Hrvatskoj*, 271.

¹¹¹ *Isto*, 258, bilj. 8.

¹¹² MATKOVIĆ, TROGRLIĆ, *Političke bilješke Ante Trumbića*, vol. 1, 270.

¹¹³ *Isto*.

odgovorio: „Valjda ne, jer neće imat sredstava, ali pije. Bez toga da ne može.”¹¹⁴ O Vladimirovu poročnom životu u Parizu bilo je više vijesti od različitih osoba, a posebno oštar bio je Svetozar Pribičević, koji je pisao da je „... Vl.(adimir) nevaljalac, da kad hoće da što doznadu od poslanstva, da mu pošalju koga koji ga odvede u krčmu, gdje se obloče i onda, a i bez pijanstva, sve pripovijeda što kogod zna i što mu od kuće javljaju...”¹¹⁵ Pribičević je zasigurno bio dobro upućen u Vladimirov život jer je i on u to vrijeme živio kao emigrant u Parizu. Osvrćući se na Vladimirov alkoholizam, Josip Torbar, prema Trumbićevim bilješkama, upotrijebit će „teške” riječi: „Kreten, pijanica, naša sramota u Parizu...”¹¹⁶ Vijesti o Vladimirovu nedoličnom ponašanju i poročnom životu u Parizu zaista je mnogo, a s obzirom na to dolaze od ljudi različitih političkih profila, nemamo drugoga izbora nego im povjerovati. Nadalje, prema informacijama koje su dolazile Trumbiću, Vladimir je novčana sredstva za život sebe i žene u emigraciji dobivao od majke Marije te bugarskoga lista *Zora*, za koji je radio kao dopisnik.¹¹⁷ No, Trumbić je čuo i više glasina o tome da Vladimir nepošteno stječe novac varajući hrvatske radnike u emigraciji.¹¹⁸ Te navode ipak treba uzeti s dozom opreza jer dolaze od Josipa Torbara i Ljudevita Tomašića, istaknutih članova HSS-a u domovini, kojima će Vladimir Radić praktički postati politički protivnik kao jedini ozbiljniji pretendent na mjesto predsjednika stranke Vladka Mačeka, kojemu su Torbar i Tomašić bili lojalni. Novčana sredstva koja je mladi Radić tada vjerojatno i dobivao od hrvatskih emigranata mogu se protumačiti i kao donacije za život u emigraciji sina tragično preminuloga hrvatskog vođe, a ne *a priori* kao prevara donatora. Naposljetku, ne možemo sa sigurnošću ništa konkretnije kazati bez dodatnih dokaza koji upućuju na jedan od spomenutih scenarija.

Nakon iznesenoga možemo sa sigurnošću reći da Trumbić nije bio zadovoljan ponašanjem starijega sina Stjepana Radića u Parizu. No, tema Vladimira Radića dobit će potpuno novi zaokret tijekom 1933., kad Maček završi u zatvoru, a Trumbić na čelu HSS-a. Malo više od tjedan dana nakon osuđujuće presude Mačeku u Beogradu (osuđen je 30. travnja 1933.) u Trumbićevim bilješkama nalazimo zabrinjavajuće novosti. Od svećenika Augustina Juretića dobiva informacije da obitelj Radić, na čelu s udovicom Stjepana Radića Marijom, radi na tome da dovede Vladimira na čelo stranke. Trumbić je zapisao sljedeće: „... Marženka¹¹⁹ misli, da je došlo vrijeme, da Radićeva obitelj opet

¹¹⁴ *Isto*, 327.

¹¹⁵ *Isto*, 471.

¹¹⁶ *Isto*, 673.

¹¹⁷ Prema informacijama koje je o Vladimiru Radiću donio političar i diplomat Ilija Jukić, Radić je od majke Marije dobivao 1.300 francuskih franaka, po svemu sudeći na mjesečnoj bazi. Uz to je Jukić bio siguran da je primao i honorar od bugarskoga lista *Zora*. Te je informacije nedugo zatim potvrdio i spomenuti Mato Vučetić. *Isto*, 310, 327.

¹¹⁸ O tome su Trumbiću govorili Josip Torbar i Ljudevit Tomašić, također haesesovac. Potonji tvrdi da Vladimir „... pumpa naše iseljenike u Americi, koji mu šalju mnogo novaca. Živi gospodski, rasipno, odjeva se kicoški on i žena. Svake noći lumpa, loče, opija se.” *Isto*, 673, 774.

¹¹⁹ Nadimak Marije Radić, udovice Stjepana Radića.

dobije vodstvo u svoje ruke, pogotovo sada kad nema najopasnijeg konkurenta dr. Mačeka. Dr Nikić¹²⁰ je bio u Beču sa Košutićem, koji nije baš najžalosniji, da su Mačeka osudili na tri godine. Dr Nikić je donio Marženki pismo od Košutića. I dr Nikić misli, da je došlo vrijeme za njegovu akciju i to pomoću Marženke. On je njoj predložio, da se Vlatko Radić vrati kući i da preuzme vodstvo stranke. Režim bi to jedva dočekaao, jer su sigurni, da bi tada Radićeva stranka pocijepila najmanje u dva dijela. Nikić računa, da bi mogao i on nešto ušičariti, jer će dugim boravkom Mačeka u tamnici i svadjanjem ostalih biti narod dezorijentiran.¹²¹ Iz ovoga se može zaključiti da HSS početkom 1933. nije bio monolitan, barem što se tiče njegova vodstva i istaknutih članova. Obitelj Radić prepoznala je da Mačekovo utamničenje nudi priliku da „Vlatko”, tj. Vladimir Radić preuzme stranku. Jesu li Radići uistinu preko Nikića držali vezu s režimom u tim nastojanjima ne možemo sa sigurnošću reći, ali ne treba sumnjati da su vladajući sa simpatijama gledali na moguće turbulencije unutar HSS-a.

Iz prije citiranog dijela Trumbićeve bilješke doznajemo da se na Augusta Košutića gledalo s nepovjerenjem još od izricanja presude Mačeku. Do Trumbića su stigle vijesti da se u suradnji sa spomenutim Nikićem radi na zajedničkom povratku Košutića i Vladimira Radića u Jugoslaviju.¹²² S tim se povezivalo i Košutićevu ženu Miru, koja je više puta morala dokazivati da „... ona i Gušta (August Košutić) stoje nepomično na liniji i... smatraju Mačka jedinim vođjom naroda”.¹²³ Ipak, inicijativa da Vladimir Radić preuzme stranku podijelit će istaknute haesesovce. Jakov Jelašić tako će Trumbića izvijestiti da je u ljeto 1933. došlo do polarizacije unutar stranke. Po Jelašiću, s jedne strane stoji Josipa Čavlek i žena Ivana Pernara Anka, a s druge obitelj Radić te Krešimir Devčić¹²⁴ i Derviš Hadžioman¹²⁵ iz Mostara.¹²⁶ Međutim, privremeno vodstvo stranke u Zagrebu na čelu s Antom Trumbićem ostat će čvrsto na Mačekovoj strani. Tako će se obitelj Radić predvođena Stjepanovom udovicom Marijom izraziti protiv Trumbićeva vodstva ističući da je jedini pravi izbor za

¹²⁰ Dr. Nikola Nikić, bivši član HRSS-a, 1925. postao je jedan od ministara u vladi Pašić-Radić. Kad je 1926. došlo do sloma radikalsko-seljačke koalicije, Nikić nije želio podnijeti ostavku na mjesto ministra šuma i ruda. Od uspostave krnjega parlamentarizma donošenjem Oktroiranoga ustava Nikić je ponovno zastupnik u beogradskoj skupštini. MATKOVIĆ, TROGRLIĆ, *Političke bilješke Ante Trumbića*, vol. 1, 54-55, bilj. 81.

¹²¹ *Isto*, 427.

¹²² *Isto*, 451.

¹²³ *Isto*.

¹²⁴ Krešimir Devčić (1901. – 1970.), hrvatski publicist, pravnik i član HSS-a. Istaknuo se kao urednik HSS-ova lista *Narodni val čovječnosti, pravice i slobode* (Zagreb, 1927. – 1929.) te časopisa *Evolucija* (1932. – 1937.). Devčić je bio drugi suprug Milice Radić (starije kćeri Stjepana i Marije Radić), koja se za njega udala nakon smrti prvoga supruga Josipa Vandekara. *Hrvatski biografski leksikon*; STIPANČEVIĆ, *Analitički inventar: Obitelj Radić*, 3.

¹²⁵ Derviš Hadžioman najistaknutiji je haesesovac iz redova bosanskih muslimana. Prema Trumbićevim saznanjima, Hadžioman je stajao iza inicijative Mire Košutić o osnivanju tročlanoga direktorija kao zamjene za Mačeka umjesto da funkciju privremenoga vođe stranke obnaša Ante Trumbić. MATKOVIĆ, TROGRLIĆ, *Političke bilješke Ante Trumbića*, vol. 1, 440.

¹²⁶ *Isto*, 453.

predsjednika stranke mladi Vladimir. Vidljivo je da su žene HSS-ovih prvaka uslijed njihove političke eliminacije ili fizičke odsutnosti preuzimale sve zapaženiju ulogu u unutarstranačkim procesima. One su postale glas svojih životnih partnera koji su u to vrijeme bili u emigraciji ili u zatvoru.

Sudeći po Trumbićevim bilješkama, prvacima HSS-a u domovini činilo se doista izglednim da će se Vladimir Radić vratiti u zemlju u nadi da svrgne Mačeka s čela HSS-a. Opasnost je bila tim veća što je mladom Radiću pomoć mogao pružiti i sam režim da bi podijelio HSS. Na to je iz emigracije upozoravao i Svetozar Pribičević, čije je poruke na sljedeći način parafrazirao Trumbić: „Najgore će biti ako ga (Vladimira) nagovore da ide kući, gdje ga neće gonit zbog njegove pisanije, jer će im konvenirat da stvori razdor i zabunu, a suviše njegov ‘dossier’ držat će nad njim kao Damoklesov mač.”¹²⁷ Pribičević je smatrao da će režim Vladimira držati u šaci i koristiti ga za slabljenje HSS-a. Da su krugovi u Beogradu na to uistinu i pomišljali doznajemo iz razgovora Jakova Jelašića s Markovićem, kojega je u Zagreb poslao Bogoljub Jevtić.¹²⁸ Jelašić je tada doznao da se u suradnji s jugoslavenskim poslanikom u Parizu Spalajkovićem također razmišlja o povratku Vladimira Radića u zemlju,¹²⁹ o čemu će izvijestiti Trumbića.¹³⁰ Međutim, do povratka Vladimira u Zagreb neće doći sve do listopada 1936. godine. Zašto režim kralja Aleksandra nije odigrao kartu Vladimira Radića s ciljem razbijanja HSS-a nije sasvim jasno. No pitanje je koliko je mladi Radić uopće bio spreman na suradnju s režimom koji je smatrao odgovornim za ranjavanje i posljedičnu očevu smrt. Bilo kako bilo, Vladimir je i dalje držao da je on, a ne Maček, pravi nasljednik Stjepana Radića. Ljudevit Tomašić izvijestit će u ljeto 1934. Trumbića da Vladimir sam sebe otvoreno naziva „... vodjom hrvatskog naroda u emigraciji!” te tvrdi da će povratkom u zemlju postati „... vodja naroda u domovini!”¹³¹

Pat-poziciju koja je u odnosu HSS-a i režima nastala nepravednom osudom Vladka Mačeka krajem travnja 1933. okončat će atentat na kralja Aleksandra u Marseilleu 9. listopada 1934.¹³² Po oporuci koju je ostavio Aleksandar, vlast

¹²⁷ *Isto*, 471.

¹²⁸ Nakon što su Ivan Pernar i Jakov Jelašić po Trumbićevoj instrukciji odbili sastanak s Markovićem i Jurinjakom u gostioni „Lovački rog”, potonja dvojica potražila su Jelašića iste večeri (25. listopada 1933.) u njegovu domu. Tu su ipak održali sastanak, na kojem je Marković neuspješno pokušavao nagovoriti Jelašića na politički dogovor nudeći HSS-u ministarska mjesta u Jevtićevoj vladi. BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke*, 100-102.

¹²⁹ *Isto*, 143, bilj. 164.

¹³⁰ Trumbićeva bilješka o Jelašićevu razgovoru s Markovićem: „Mark. ga (Jelašića) je upitao, da što mu se čini, da Spalajković misli da bi se nastojalo vratiti kući Vladka Radića, koji živi kao emigrant u Parizu, pa pomoću velikog imena njegova oca i pomoću njegove matere (kojoj drže da stoji na srce, prvo da se vrati kući, a drugo da steše položaj i prihode), dali bi mogao odvući jedan dio hrvatskih ‘masa’ za sobom a odvojiti od Mačekova vodstva? On bi kao sin Stjepana Radića bio pravi, autentični vodja hrvatskog seljaštva!” MATKOVIĆ, TROGRLIĆ, *Političke bilješke Ante Trumbića*, vol. 1, 559.

¹³¹ *Isto*, 774.

¹³² Maček je pogibiju kralja Aleksandra prokomentirao sljedećim riječima: „... nije se [Aleksandar] ni čuval, niti su ga čuvali. Al ja mislim, da su tu stranski prsti... Kaj bi vraga

u državi je umjesto njegova malodobnoga sina Petra preuzelo tročlano Namjesništvo, na čijem je čelu bio knez Pavle Karadžorđević, Aleksandrov rođak u prvom koljenu. U skladu s „politikom pomirljivosti” koju je knez Pavle najavio, došlo je i do amnestije političkih zatvorenika, pa tako i Vladka Mačeka, koji je oslobođen 22. prosinca 1934.¹³³ Treba istaknuti da se Maček još od srpnja 1934. nalazio u Zagrebu u Bolnici sestara milosrdnica, gdje je završio zbog ozbiljnih zdravstvenih problema uslijed služenja dugotrajne zatvorske kazne.¹³⁴ Nakon amnestije Maček je automatski postao aktivni vođa HSS-a, okončavši tako gotovo godinu i pol samostalnoga vodstva dr. Ante Trumbića. Do susreta dvaju HSS-ovih vođa došlo je već sljedećega dana nakon Mačeka izlaska na slobodu. Trumbić je, referirajući se na taj događaj, zapisao sljedeće: „Sutra (nedjelja) 23. o.(vog) m.(jeseca) oko 11s. posjetio sam ga (Mačeka), našao mnogo svijeta, izašao mi je u susret, dva put se zagrlili. Zatim me je odveo u posebnu sobu, gdje smo na samu razgovarali više od pola sata, ono najnužnije. Moj je izvještaj bio o najnužnijem, iz svega je proizlazilo da treba zauzeti oprezan stav prema svim napastima, koje će doći.”¹³⁵ Taj susret možemo smatrati krajem Trumbićeva samostalnoga upravljanja strankom i prepuštanjem ovlasti vođe predsjedniku Vladku Mačeku. Vidljivo je da je između njih dvojice vladalo veliko prijateljstvo te vjerujemo da je Maček bio zadovoljan Trumbićevim držanjem i vođenjem stranke za vrijeme njegova izbjivanja iz aktivne politike.

Vraćajući se na temu Vladimira Radića, ona nije završila izlaskom Mačeka na slobodu. Zanimljivo je da se Vladimir ne spominje u Trumbićevim bilješkama cijelu 1935. godinu. Tek u svibnju 1936. Trumbić ponovno piše o mogućnosti povratka Vladimira u Zagreb, ali ovoga puta iz perspektive samoga Vladka Mačeka. Po izvješću Milivoja Dežmana, doznajemo da Maček strahuje od „... Pavelića i frankovaca, ... lopova i familije Radić sa Vladkom u Parizu, a koji glasno kaže da je on vodja, nasljednik svoga oca.”¹³⁶ Ta kratka informacija mnogo nam govori. Pod jedan, perspektiva da se „Vladko”, tj. Vladimir Radić vrati iz Pariza i preuzme stranku i dalje se činila mogućom i, pod dva, sam je Maček strahovao od toga scenarija, čija se opasnost doimala podjednako realnom kao ona od Pavelića i njegovih frankovaca, odnosno ustaša. Tri duge godine koliko je priča o Vladimirovu preuzimanju stranke „visjela” nad HSS-om prouzročile su podjele i među haesesovcima izvan Zagreba. Tako Trumbić prima obavijesti i o podjeli splitskoga HSS-a na one koji su uz Mačeka i one koji bi radije na čelu vidjeli Vladimira Radića.¹³⁷

ustaše sami. Šteta ga je. On je imal kvalitete, ali do zla Boga glupe i pokvarene savetnike.” MEŠTROVIĆ, *Uspomene*, 239.

¹³³ MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 334-336.

¹³⁴ Maček je početkom srpnja 1934. obolio od oralne sepse, zbog čega je 15. srpnja prebačen u Bolnicu sestara milosrdnica. *Isto*, 331.

¹³⁵ MATKOVIĆ, TROGRLIĆ, *Političke bilješke Ante Trumbića*, vol. 1, 879.

¹³⁶ *Isto*, vol. 2, 138.

¹³⁷ Trumbić piše o sukobu između Paška Kaliterne i Josipa Berkovića, dvojice splitskih haesesovaca. Naime, Kaliterna nije želio dočekati Stjepanovu udovicu Mariju Radić, koja je

Informacije koje je Maček imao o skorom povratku Vladimira Radića pokazale su se ujesen 1936. točnim. Nakon više od tri godine strahovanja i glasina, Vladimir se 15. listopada vratio u Zagreb.¹³⁸ Trumbić nije želio čekati susret s mladim Radićem, pa je već sljedećega dana sa svojom ženom Anom požurio do knjižnice obitelji Radić, gdje je osim Vladimira i njegove žene susreo Vladimirovu majku Mariju te sestru Miru Košutić.¹³⁹ Trumbić izričito navodi da su se on i Ana „radovali” susretu s Vladimirovom majkom Marijom.¹⁴⁰ To nam govori da odnosi u HSS-u ipak nisu bili toliko zatrovani kako neke Trumbićeve bilješke daju naslutiti. Tomu u prilog govori i činjenica da je Trumbić osobno pohitao u susret s Vladimirom čim se za to stvorila prilika, iako je već godinama znao za njegove ambicije u stranci.¹⁴¹ Trumbić je u svojim bilješkama o susretu s Vladimirom i njegovom ženom Marijom zapisao sljedeće: „Vladko Radić (30 godina svršenih) razvio se i izgleda pravi njegov tata u mladosti, po licu, tijelu, hodu, brzom lakom govoru itd. Žena mu Marija, mala, crne oči, oštroumne, slabašna, poatrinerka, reska, srdita u tonu govora.”¹⁴² Vidljivo je da je Trumbić gajio mnogo simpatija prema Vladimiru unatoč silnim optužbama i porugama koje su godinama sjedale na njegov račun. U Vladimiru je prepoznao karakteristike njegova oca Stjepana, što je bez sumnje ostavilo pozitivan dojam na Trumbića. Ipak će ubuduće ostati oprezan prema Vladimiru Radiću imajući u vidu sve što je tijekom godina načuo o njegovu poročnom životu i teškom karakteru.¹⁴³

vlakom iz Šibenika dolazila u Split. Dočekao ju je Berković, kome je Marija i javila da dolazi, propustivši o tome obavijestiti Kaliternu. Trumbić je zaključio da je to „... jedan od simptoma borbe za vodstvo koja se vodi između Mačka i familije Radić, koja kao da misli to apsolutno, da će Vladko Radić kad se vrati iz Pariza, preuzeti ‘vodstvo’ hrvatskog seljačkog naroda...”. Trumbić ironično ocrtava poziciju obitelji Radić istaknuvši da je za njih Maček „... samo provizorni pretsjednik, dočim je pravi nasljednik Stjepana Radića njegov prvorođeni sin Vladko – Izgleda kao po ‘LEX SALICA’ nasljedstvo pa prestolje!” Po Trumbićevoj presudbi, Berković će ostati na strani Radića jednostavno zato što Maček u Splitu favorizira Kaliternu nad njim. Dolazak Vladimira Radića na čelo HSS-a značio bi i Berkovićev uspon u stranci na lokalnoj razini. Na sukob Kaliterna – Berković osvrnuo se i povjesničar Marijan Buljan, koji tvrdi da genezu prijepora treba tražiti u Kaliterninoj „apsolutnoj vlasti” u splitskoj organizaciji HSS-a s kojom se Berković, kao istaknuti član stranke, nije slagao. Uz navedeno, treba dodati da Kaliterna nije blagonaklono gledao na Berkovićeve veze s lokalnim komunistima. *Isto*, vol. 2, 148-149; BULJAN, *Politička povijest Splita*, 577-578.

¹³⁸ MATKOVIĆ, TROGRLIĆ, *Političke bilješke Ante Trumbića*, vol. 2, 210.

¹³⁹ *Isto*.

¹⁴⁰ *Isto*.

¹⁴¹ Koliko je Vladimir Radić cijenio taj Trumbićev potez doznajemo iz bilješke o obavijesti Karla Lukšića. Trumbić je zapisao Vladimirov osvrt na njihov susret 16. listopada 1936.: „... Dr. Trumbić (je) sa gospodjom došao u dućan njegove (Vladimirove) mame na radovanje i da pozdravi sina Vladka i da bi ga želio vidit. To je, kaže, gospodin! A 1928., kad je Dr. Trumbić bio u Parizu pozivao ga (Vladimira) k sebi i jednom da sam (Trumbić) mu rekao: Bez Radića nema slobodne Hrvatske!” *Isto*, 219.

¹⁴² *Isto*, 210.

¹⁴³ Prema obavijestima Karla Lukšića, koji je bio na večeri s grupom ljudi među kojima su bili Vladimir Radić te suprug njegove starije sestre Milice Krešimir Devčić, mladi se Radić pokazao zrelijim no što je to bio prije odlaska u Pariz. Lukšić je Trumbiću istaknuo, a ovaj

Prema Trumbićevim bilješkama, većina susreta s mladim Radićem bila je posvećena razgovoru o suđenjima u Marseilleu zbog ubojstva kralja Aleksandra, ali se dotiču i stanja u HSS-u. Trumbić doznaje da je Vladimir nezadovoljan jer je Maček ponovno počeo objavljivati glasilo HSS-a *Seljački dom*,¹⁴⁴ što je on kao sin Stjepana Radića smatrao svojim nasljedstvom te potencijalnim izvorom financija nakon povratka u Zagreb.¹⁴⁵ Vladimir je bio razočaran i susretom s Mačekom tvrdeći da ga je ovaj namjerno ostavio da čeka u pred-soblju. O samom susretu Vladimir je rekao Trumbiću da su se on i Maček „... poljubili, ali da je razgovor bio suh, hladan i kratak”.¹⁴⁶ Doista nije teško povjerovati da Vladimir nije srdačno dočekan od Vladka Mačeka, koji ga je smatrao glavnim protivnikom na unutarstranačkom planu. Ipak, uza svu potporu koju je Vladimir imao od svoje obitelji, on nije mogao ugroziti položaj predsjednika Mačeka. Iako Maček nije bio karizmatičan kao Stjepan Radić, on je do sredine tridesetih godina postigao status neospornoga vođe hrvatskoga naroda, koju mu nitko, pa čak ni sin Stjepana Radića, nije mogao oduzeti.¹⁴⁷ To su potvrdili i izbori 1935. na kojima je SDK u sklopu Udružene opozicije postigao veliki uspjeh osvojivši 37,4% glasova na razini Jugoslavije i tako postao druga parlamentarna opcija.¹⁴⁸ Uspjeh na izborima dodatno je utvrdio Mačkovu poziciju vođe hrvatskoga pokreta pod čijim će vodstvom i doći do željene nacionalne afirmacije u vidu uspostave Banovine Hrvatske u kolovozu 1939. godine. Na tom izazovnom putu Maček će veliku pomoć imati u Anti Trumbiću, koji će i nakon povratka predsjednika na slobodu ostati dio

smatrao važnim zapisati, da Vladimir na večeri nije ni pio ni jeo neumjereno te da je sa svojim zetom Krešimirom već oko 22 sata krenuo prema kući na počinak. Međutim, nekoliko mjeseci poslije do Trumbića će doći vijest od Augusta Košutića da je Vladimir fizički napao svoju sestru Miru Košutić („... napao i udario šakom”), nakon čega se ona s kćerkom morala iseliti iz obiteljskoga doma. *Isto*, vol. 2, 219, 267.

¹⁴⁴ *Seljački dom* nasljednik je lista *Dom*, koji je bio glavno glasilo HSS-a sve do njegove trajne zabrane 26. svibnja 1930. u vrijeme Šestosiječanjske diktature. List je ponovno počeo izlaziti 1936., sada pod nazivom *Seljački dom*. Vlasnik i izdavač lista bio je predsjednik stranke Vladko Maček, a glavni urednik Jakov Jelašić. Nakon njegove smrti 1938. Jelašića će na mjestu urednika zamijeniti Janko Tortić. NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, 165, 187, bilj. 106 i 147.

¹⁴⁵ Trumbić je u svojim bilješkama parafrazirao Vladimira Radića glede lista *Dom* sljedećim riječima: „Tuži se (Vladimir Radić) na proglas kojim je Maček objavio izdavanje SELJAČKOG DOMA I.XI. On kaže, to je svojina moga tate. Najprije to iskoristio (kao ukrao) Maštrović, a sada eto i Maček. Znađu da sam ja novinar i da sam namjeravao izdati taj list kao nastavak tatinog.” MATKOVIĆ, TROGRLIĆ, *Političke bilješke Ante Trumbića*, vol. 2, 211.

¹⁴⁶ *Isto*.

¹⁴⁷ Mačkov status vođe hrvatskoga naroda, osobito 30-ih godina XX. stoljeća, nedvojbeno je bio etabliran, a sljedba masovna, pa se s pravom može govoriti o njegovu kultu ličnosti. Počeo se razvijati nakon smrti Stjepana Radića i Mačkov preuzimanja vodstva HSS-a, a uzlet je dobio u vrijeme Mačkov tamnovanja u Srijemskoj Mitrovici. Nakon povratka u aktivnu politiku 1935. kult ličnosti vođe Vladka Mačeka bit će i sustavno propagiran u slavljenju njegova rođendana i imendana, smotrama seljačke kulture predvođenim Mačekom na bijelom konju, odredima Hrvatske seljačke zaštite, zvanim i „Mačkov garda”, itd. KARAULA, „Naš vođa”, 152-164.

¹⁴⁸ MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 341.

užega vodstva stranke. Nažalost, rezultate svoje dugogodišnje borbe za hrvatsku autonomiju u Jugoslaviji Trumbić neće doživjeti. Umrijet će 17. studenog 1938., samo osam mjeseci prije proglašenja Banovine Hrvatske. Iako to nije doživio, Trumbićev doprinos najvećem uspjehu HSS-a je nemjerljiv. Sagledavši samo dio djelovanja Ante Trumbića u HSS-u, jasnija nam je spomenuta Mačekova konstatacija da je ulaskom Trumbića u stranku dobio najboljega suradnika, koji je to i ostao sve do kraja svojega ovozemaljskog života.

Zaključak

Nakon uvida u djelatnosti Ante Trumbića u HSS-u početkom 30-ih godina XX. stoljeća možemo nedvojbeno reći da je bio druga osoba stranke u zemlji, naravno iza Vladka Mačeka. Trumbićeva politička umješnost i veliko iskustvo zajedno s činjenicom da je on tvorac političke platforme SDK-a zване *Zagrebačke punktacije* presudno su utjecali na to da Maček upravo njemu povjeri vodstvo stranke za vrijeme svojega tamnovanja. U skladu s držanjem stranke u vrijeme Šestosiječanjske diktature, Trumbić će nastaviti politiku pasivnosti HSS-a, koja se prvenstveno manifestirala ustrajnim odbijanjem suradnje s jugoslavenskim režimom na čelu s kraljem Aleksandrom. Iako je imao velike ovlasti i samostalno donosio odluke, Trumbić neće nikada dovesti u pitanje primat Mačeka u stranci, a svoje će djelovanje usklađivati s rijetkim Mačekovim direktivama koje su povremeno stizale u Zagreb. Ustrajna pasivnost koju je Trumbić prakticirao prema režimu nije odgovarala koalicijskim partnerima iz SDS-a jer su oni rješenje političke krize vidjeli u dogovoru s vladajućima. Međutim, Trumbić im nije želio popustiti ni po pitanju programa ni strategija političke borbe, riskirajući pritom i razvrgavanje same koalicije. Ipak, naposljetku je Trumbićeva beskompromisnost odnijela punu pobjedu. Na sastanku u ožujku 1934. čelnici samostalaca ponovno su potvrdili *Zagrebačke punktacije* kao temeljni program Koalicije, popustivši tako pred ustrajnošću Trumbića i HSS-a.

Problemi za Trumbića dolazili su i iz samoga HSS-a te od stranci bliskih osoba. Još od njegova imenovanja Mačekovim zamjenikom pojavljuje se otpor dijela haesesovaca koji Trumbića zbog kratkoga „staža” u stranci nisu smatrali jednim od njih. U nezadovoljnike Mačekovim izborom ubraja se i dvojac HSS-ovih prvaka u emigraciji, August Košutić i Juraj Krnjević. Oni nisu sa simpatijama gledali na novu Trumbićevu poziciju u stranci, što se manifestiralo u držanju distance prema privremenom vođi. Ostaje otvoreno koliko su ta dvojica bila umiješana u inicijativu da Vladimir Radić preotme Mačeku položaj predsjednika HSS-a. Sumnju pojačava činjenica da je Košutić preko žene Mire (rođ. Radić) bio privatno i izravno povezan s obitelji pokojnoga Stjepana Radića. Obitelj Radić, na čelu sa Stjepanovom udovicom Marijom Radić, bez sumnje je radila na vraćanju Vladimira u zemlju iz višegodišnje emigracije u Parizu s ciljem preuzimanja stranke, koje je bilo najizglednije dok je Maček u zatvoru. Trumbić je bio upoznat s tim inicijativama, što potvrđuju njegove

političke bilješke koje je redovno vodio. Na spletkarenja unutar stranke, po svemu sudeći, Trumbić nije proaktivno djelovao, nego se zadržao na skupljanju informacija o raznim inicijativama te opreznom promatranju situacije. Njegova privrženost Mačeku nikad nije došla u pitanje te će mu ostati vjeran cijelo vrijeme njegova tamnovanja. Po izlasku iz zatvora koncem 1934. godine, Maček je jednostavno od Trumbića preuzeo sve ovlasti vođe HSS-a.

Objavljeni izvori

KRLEŽA, Miroslav. „Fragmenti dnevnika iz godine 1967”. U: *Forum: časopis Razreda za suvremenu književnost Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 23 (1972), br. 6: 825-968.

MAČEK, Vladko. *Memoari*. Zagreb: Dom i svijet, 2003.

MATKOVIĆ, Stjepan; TROGRIĆ, Marko, prir. *Političke bilješke Ante Trumbića, 1930. – 1938.*, vol. 1-2. Zagreb; Split: Hrvatski institut za povijest, 2019.

MEŠTROVIĆ, Ivan. *Uspomene na političke ljude i događaje*. Zagreb: Matica hrvatska, 1969.

PRIBIĆEVIĆ, Svetozar. *Diktatura kralja Aleksandra*. Zagreb: Globus, 1990.

Literatura

ANTIĆ, Ljubomir. „Hrvatska federalistička seljačka stranka”. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 15 (1982), br. 1: 136-222.

BOBAN, Ljubo. *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941: iz povijesti hrvatskog pitanja*, vol. 1. Zagreb: Liber, 1974.

BULJAN, Marijan. *Politička povijest Splita od 1918. do 1941*. Zagreb: Leykam International, 2022.

ČIPČIĆ, Marijan, ur. *Ante Trumbić – biografski fragmenti i nasljeđe. Zbornik radova sa znanstvenog skupa „Dr. Ante Trumbić (1864. – 1938.) – osam desetljeća od smrti” održanog 15. studenoga 2018. godine u Muzeju grada Splita*. Split: Muzej grada Splita, 2020.

JANJATOVIĆ, Bosiljka. *Politički teror u Hrvatskoj 1918. – 1935*. Zagreb: Dom i svijet, 2002.

JONJIĆ, Tomislav; MATKOVIĆ, Stjepan. „Novi prilozi za životopis Mile Budaka uoči Drugog svjetskog rata”. *Časopis za suvremenu povijest* 40 (2008), br. 2: 425-452.

KARAULA, Željko. „Naš vođa – stvaranje kulta Vladka Mačeka”. U: *110 godina Hrvatske seljačke stranke*, ur. Romana Horvat. Zagreb: Matica hrvatska, 2015., 149-164.

LEČEK, Suzana. „Priča o uspjehu – strategija i metode političke borbe Hrvatske seljačke stranke (1918-1941)”. U: *110 godina Hrvatske seljačke stranke*, ur. Romana Horvat. Zagreb: Matica hrvatska, 2015., 27-48.

MATKOVIĆ, Hrvoje. *Povijest Hrvatske seljačke stranke*. Zagreb: Naklada Pavičić, 1999.

NOVAK, Božidar. *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2005.

PERIĆ, Ivo. *Ante Trumbić na dalmatinskom političkom poprištu*. Split: Muzej grada Splita, 1984.

PERIĆ, Ivo. *Stjepan Radić, 1871. – 1928*. Zagreb: Dom i svijet, 2003.

PETRIĆ, Hrvoje. „Prilozi za biografiju hrvatskog političara Josipa Torbара”. *Zbornik Janković 3* (2018), br. 3: 182-197.

PETRIĆ, Hrvoje. „Prilozi za biografiju Ivana Pernara (1889. – 1967.)”. *Zbornik Janković 2* (2017), br. 2: 167-206.

PETRINOVIĆ, Ivo. *Ante Trumbić – politička shvaćanja i djelovanje*. Split: Književni krug Split, 1991.

PETRINOVIĆ, Ivo, ur. *Ante Trumbić: izabrani politički spisi*. Zagreb: Golden marketing, 1998.

RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Ante. „Ante Trumbić na dalmatinskoj političkoj sceni i jadransko pitanje”. U: *Ante Trumbić – biografski fragmenti i nasljeđe*. *Zbornik radova sa znanstvenog skupa „Dr. Ante Trumbić (1864. – 1938.) – osam desetljeća od smrti” održanog 15. studenoga 2018. godine u Muzeju grada Splita*, ur. Marijan Čipčić. Split: Muzej grada Splita, 2020, 11-20.

STIPANČEVIĆ, Mario. *Analitički inventar: Obitelj Radić (1883-1985)*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2009.

Mrežne stranice

Hrvatski biografski leksikon. Pristup ostvaren 19. 4. 2024. <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=4671>.

SUMMARY

**Ante Trumbić as Head of the Croatian Peasant Party
(July 1933 – December 1934)**

In 1931, the 67-year-old Ante Trumbić joined the Croatian Peasant Party (Croatian: Hrvatska seljačka stranka – HSS). Although he was in his later years, Trumbić's rich political experience (as chief of the WWI Yugoslav Committee and Minister of Foreign Affairs, to name but a few of his positions), proved to be a vital HSS asset during the long years of King Aleksandar's dictatorship. Trumbić's established political significance together with the fact that he was the mastermind behind the party's political platform called the *Zagreb Points*, led to his rapid rise through the party ranks, eventually becoming a regular member of the HSS leadership. Trumbić's political abilities and personal integrity were put to test in 1933, when the party president Vladko Maček was sentenced to a 3-year-long term of imprisonment under the trumped-up charges of advocating separatist ideas. Following Maček's decision, Trumbić became his substitute, i.e. temporary party leader which was a huge deal considering his relatively short involvement with HSS. During his time as HSS leader, Trumbić was met with multiple challenges coming from both outside and within the party. The proposals/threats of the dictator King Aleksandar were all met with a simple and unwavering response that can be paraphrased as „no deal until Maček is set free”, thus continuing the „policy of passivity” which had been the key HSS doctrine since the proclamation of the dictatorship in 1929. The insistence on passivity in regards towards the regime in Belgrade was also the main „stumbling block” with the HSS's coalition partner SDS (English: Independent Democratic Party) whose leaders wanted to move to a more active negotiation position, calling into question even the federalist premise of the *Zagreb Points*. These ideas were out of the question for Trumbić whose unwillingness to compromise kept HSS out of any reckless combinations during his leadership. Eventually, problems arose even among high-ranking party members, such as August Košutić and Juraj Krnjević, who were not enthusiastic about Trumbić's role as Maček's replacement. A far more serious threat came from Vladimir Radić, the son of the late HSS president Stjepan Radić, who expressed his intention to replace Maček as the new party leader. Despite the challenges, Trumbić succeeded in maintaining stability in the party until Maček's release. That, along with the *Zagreb Points*, was Trumbić's greatest achievement in HSS.

Key words: Ante Trumbić; Vladko Maček; Aleksandar Karađorđević; Kingdom of Yugoslavia; Croatian Peasant Party; dictatorship